

1863–1864 METŲ SUKILIMAS RUSIJOS IMPERIJOS ŠIAURĖS VAKARŲ KRAŠTE MOTERŲ ATSIMINIMUOSE

Olga Mastianica-Stankevič

ABSTRACT

The rebellion that broke out in the Northwest Province (Severo-Zapadni Krai) of the Russian Empire in January 1863 and spread over the former lands of the Commonwealth of the Two Nations is not a new topic for historians. The involvement of women in the insurrection of 1863 has also been studied for a long time, with the first research appearing even before the Second World War. So far, Polish, Belarusian, and to some extent Lithuanian, researchers have raised questions about the forms and methods of women's protests in this insurrection, and the changes in their social role, and analysed women's memories and images of women. This article is the first to address memoirs of the January insurrection written by women from the former Grand Duchy of Lithuania who observed the events of the insurrection in these lands. The women's memoirs are analysed here as a whole, in order to reveal some common features. In contrast to previous studies that have looked at women's memoirs of the rebellion in order to answer questions about the course of the rebellion, the theme of deportations, or women's ability to balance social activities and family responsibilities during the insurrection, this paper raises the more general question of what women did and did not write about in their memoirs about the insurrection between 1863 and 1864, and why. **KEYWORDS:** Russian Empire; Poland; Lithuania; January Insurrection; women's memoirs; deportations; social status of women.

61

ANOTACIJA

Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte 1863 m. sausio mėn. prasidėjęs sukilimas, kuris apėmė buvusias Abiejų Tautų Respublikos žemes, istorikams nėra nauja tema. Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo pradėta tirti ir moterų dalyvavimą 1863–1864 m. sukilime. Lenkijoje, Baltarusijoje, iš dalies Lietuvoje tyrimai kėlė klausimų apie moterų protesto formas ir metodus šiame sukilime, jų socialinio vaidmens kaitą, moterų atsiminimus ir jų įvaizdžius. Šiame straipsnyje pirmą kartą siekiama įvertinti atsiminimus apie 1863–1864 m. sukilimą, kuriuos rašė moterys, kilusios iš buv. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių ir stebėjusios sukilimo įvykius šiose žemėse. Moterų atsiminimai čia yra nagrinėjami kaip visuma, siekiant atskleisti bendrybes, kurios buvo būdingos visiems moterų atsiminimams. Skirtingai nei ankstesni tyrimai, kurie į moterų atsiminimus apie šį sukilimą žiūrėjo kaip į šaltinį, leidžiantį kelti klausimus apie sukilimo eigą, tremties temą ar moterų gebėjimą sukilimo metais derinti visuomeninę veiklą ir pareigas šeimoje, šiame straipsnyje keliamas bendresnis klausimas, ką ir kodėl moterys rašė arba nerašė atsiminimuose apie 1863–1864 m. sukilimą. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** Rusijos imperija; Lenkija; Lietuva; 1863–1864 m. sukilimas; moterų atsiminimai; tremtis; moterų socialinė padėtis.

Olga Mastianica-Stankevič, dr., research fellow, Lithuanian Institute of History, Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius, Lithuania. E-mail: mastianica@gmail.com.

Įvadas

Moterys ir 1863–1864 m. sukilimas nėra nauja tema istoriografijoje. Lenkijoje, Baltarusijoje, iš dalies Lietuvoje rengiami atskiri moterų dalyvavimo 1863–1864 m. sukilime tyrimai, kuriuos pagal keliamas tyrimo problemas, pasitelktus tyrimo šaltinius, o iš dalies tyrimo metodologiją, sąlygiškai galima suskirstyti į kelias grupes.

Pirmajai (iki šiol vyraujančiai) tyrimų grupei priskirtume darbus, nagrinėjančius moterų protesto formas ir metodus 1863–1864 m. sukilimo įvykiuose. Ši tyrimo kryptis susiformavo dar tarpukario Lenkijoje, pradedant nuo Marjos Bruchnalskos darbo. 1934 m. ji išleido atskirą knygą „Tylios herojės. Moterų dalyvavimas Sausio sukilime“, kurioje, remdamasi moterų atsiminimais, archyviniais dokumentais, siekė kurti atmintį apie 1863–1864 m. sukilime dalyvavusias moteris¹. M. Bruchnalska pirmoji aprašė „moterų komitetą“ – moterų karinės pagalbos organizaciją – veiklą buv. Abiejų Tautų Respublikos žemėse, moterų vykdytą sukilėlių medicininę slaugą ir materialinį aprūpinimą, slaptų dokumentų ir informacijos perdavimą. M. Bruchnalskos sukaupta medžiaga nuolat buvo pildoma, remiantis naujais archyviniais dokumentais, kitų lenkų istorikų², o vėliau baltarusių istorikų³. Lietuvos istoriografijoje Tamara Bairašauskaitė, nagrinėdama 2017 m. Gedimino kalne rastų sukilėlių biografijas, pirmoji atkreipė dėmesį į moterų dalyvavimą 1863–1864 m. sukilime. Kruopšti tardymo medžiagos analizė leido istorikei padaryti išvadą, kad sukilimo malšintojams moterys buvo tokios pačios nusikaltėlės kaip ir imperijai pasipriešinę vyrai⁴. T. Bairašauskaitės sukilėliams vyrams skirtuose tekstuose moterys yra ne vien motinos, žmonos ir mylimosios, bet ir sukilėlių konspiracinių butų savininkės, atsakingos už dokumentų ir pinigų perdavimą, o kartais – ir sukilėlių organizacijų narių išdavikės. Pateiktuose pasakojimuose moterys, taip pat kaip vyrai, stojo prieš tardymo komisijas ir turėjo priimti atsakomybę už savo žodžius, sugebėti išlaikyti psichologinę įtampą.

Antrajai tyrimų grupei skirtume darbus, kuriuose nagrinėtas atminties apie 1863–1864 m. sukilime dalyvavusias moteris formavimas, pradedant nuo sukilimo istoriografijos, grožinės kūrybos ir dailės kūrinių⁵. Daugelis tyrinėtojų pažymi, kad

¹ BRUCHNALSKA, Marja. *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym*. Miejsce Piastowe, 1933.

² ZŁOTORZYCKA, Marja. *O kobietach żołnierzach w powstaniu styczniowym*. Warszawa, 1973; CABAN, Wiesław. *Kobiety i powstanie styczniowe*. In *Kobiety i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i początkach XX wieku*. Red. Anna ZARNOWSKA, Andrzej SZWARC. Warszawa, 1994, s. 59–73; ZAŁĘCZNY, Jolanta. *Powstanie styczniowe „wojną kobiecą“*. *Niepodległość i Pamięć*, 2013, t. 20, nr. 1–2 (41–42), s. 87–98; CHYRA-ROLICZ, Zofia. *Kobiety w powstaniu styczniowym*. In *Powstanie styczniowe z różnych stron widziane*. Red. Violetta MACHNICKA. Siedlce, 2016, s. 47–75.

³ FIRINOVIČ, Jelena. *Baltarusiškų ir lietuviškų gubernijų gyventojų antivyriausybės kovos formos ir metodai 1863–1864 m. sukilime*. In *1863–1864 m. sukilimas: istorija ir atmintis*. Sud. Zita MEDIŠAUSKIENĖ, Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2016, p. 43–57.

⁴ BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Sukilimo organizacija Vilniuje*. In *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*. Sud. Tamara BAIRAŠAUSKAITĖ. Vilnius, 2019, p. 92.

⁵ DUTKA, Wojciech. *Kobiety w powstaniu styczniowym w świetle historiografii powstańczej 1863–1918*. *Studia Gdańskie*, 2013, t. XXXI, s. 269–276; SKRZYPEK, Marta. *Obraz Kobiety-Polki w późnoromantycznej*

dar iki Pirmojo pasaulinio karo sukilimo istoriografijoje ir dailėje pradėtas kurti sukilimo dalyvės – „motinos lenkės“, morališkai stiprios, atsidavusios ir pasišventusios tėvynei, – įvaizdis. Tačiau labiausiai atminties apie 1863–1864 m. sukilime dalyvavusias moteris kūrimo procesas suintensyvėjo Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, kai siekta, remiantis sukilimo pavyzdžiu, apeliuoti į moterų patriotines nuostatas ir jas įtraukti į karines pagalbos organizacijas⁶.

Trečiajai tyrimų grupei priskirtume kelis darbus, kuriuose svarstomas klausimas, kokią įtaką 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai turėjo moterų socialinio vaidmens kaitai. Taip Anna Barańska, kuri parašė atskirą monografiją apie moterų dalyvavimą 1830–1831 m. sukilime, priėjo prie išvados, kad 1863–1864 m. sukilimas, o tiksliau – jo pasekmės turėjo įtakos moters socialinio vaidmens kaitai. Po 1863–1864 m. sukilimo prasidėjusių represijų, kai dalis vyrų bajorų buvo ištremta, moterys buvo priverstos ieškoti naujų uždarbio galimybių, pradėjo viešai kelti lygių teisių profesinio išsilavinimo srityje klausimą⁷. Kita vertus, 1830–1831 m. sukilimas, o dar labiau 1863–1864 m. sukilimas, kaip pažymi Katarzyna Sierakowska, išryškino ne vien moterų individualaus susitelkimo potencialą, bet ir sėkmingą moterų organizacijų veiklą, nukreiptą ne vien į labdarą, kaip būta anksčiau⁸. 1863–1864 m. sukilimo metu moterys įgijo kryptingą ir įvairialypio saviorganizavimosi patirtį.

Ketvirtajai grupei priskirtume moterų atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą publikacijas, kuriose pristatoma vienos ar kitos sukilimo dalyvės, o kartu jos šeimos, gyvenimo istorija, jos ir šeimos požiūris į sukilimo įvykius. Lietuvoje moterų pasakojimo apie 1863–1864 m. sukilimo įvykius aspektas pirmiausia buvo paliestas Redos Griškaitės tyrimuose. 1993 m. ji išvertė į lietuvių kalbą Teodoros Narbutaitės-Mončiunskienės (Teodora z Narbuttów Monczuńska, 1839–1925) – istoriko Teodoro Narbuto (Teodor Narbutt, 1784–1864) dukros – atsiminimus. T. Narbutaitės-Mončiunskienės atsiminimus ji siūlė vertinti ne vien kaip faktografinį sukilimo šaltinį, o greičiau „kaip puikią to meto ir tos kartos žmonių, emocijų, nuostatų ir psichologijos iliustraciją“⁹. T. Bairašauskaitė, išvertusi į lietuvių kalbą sukilimo reguliariosios kariuomenės vado

poezji powstania styczniowego. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury*, 2013, z. XIII, s. 13–22; KUBIS, Barbara. Postawy kobiet w wybranych utworach literackich, pamiętnikach i poezji z okresu powstania styczniowego. In *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskich konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej)*. Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 212–232; OKOŃ, Waldemar. Wizerunek kobiety czasów powstania styczniowego w sztuce polskiej XIX wieku (wybrane zagadnienia). In *Postawy i aktywność kobiet...*, s. 199–211.

⁶ PUDŁOCKI, Tomasz. Kreowanie polityki pamięci powstania styczniowego przez kobiety miast pogranicza polsko-ukraińskiego przed I wojną światową. In *Postawy i aktywność kobiet...*, s. 251–272.

⁷ BARAŃSKA, Anna. Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet. In *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*. Red. Anna BARAŃSKA, Witold MATWIEJCZYK, Jan ZIÓŁEK. Lublin, 2013, s. 275–288.

⁸ SIERAKOWSKA, Katarzyna. Wpływ powstania styczniowego na zakres patriotycznych obowiązków kobiet. *Rocznik antropologii historii*, 2014, nr. 2(7), s. 77–93

⁹ GRIŠKAITĖ, Reda. Teodoro duktė, Liudviko sesuo. *Metai*, 1993, nr. 6, p. 98–99.

Zigmanto Sierakausko (Zygmunt Erazm Gaspar Józef Sierakowski, 1826–1863) žmonos atsiminimus, pabrėžė šių atsiminimų išskirtinumą. Anot istorikės, Apolonijos Dalevskytės-Sierakauskienės (Apolonia z Dalewskich Sierakowska, 1838–1919) atsiminimams, skirtingai nei kitiems moterų atsiminimams, nėra būdingas emocijų vyravimas, kasdienybės ir šeimos gyvenimo aprašymas. A. Sierakauskienės atsiminimuose ji pati, jos motina ir seserys minimos tiek, kiek susijusios su pagrindiniais pasakojimo herojais vyrais. Ir tai buvo sąmoningas A. Sierakauskienės pasirinkimas¹⁰.

Norėtume pabrėžti, kad Lenkijoje, kur paskelbta daugiau moterų atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą, esama tik dviejų apibendrinančių tyrimų, kuriuose siekiama kompleksiskai įvertinti moterų atsiminimus. Pirmiausia reikėtų išskirti tyrimą Małgorzatos Dajnowicz, kuri, remdamasi moterų atsiminimais, nagrinėjo sukilimo įvykius Lomžos ir Suvalkų apylinkėse¹¹. M. Dajnowicz, taip pat kaip T. Bairašauskaitė, pažymėjo, kad moterų atsiminimuose pagrindiniai pasakojimo herojai yra vyrai, o pasakojimai apie sukilimo įvykius dažniausiai paremti liudininkų atsiminimais arba skaityta sukilimo istoriografija¹². Apie savo vaidmenį sukilime moterys iš esmės nerašė, o jeigu ir rašė, tai būtinai akcentavo, kad jos atliko tik pagalbinį vaidmenį¹³. Tačiau M. Dajnowicz padarė prielaidą, kad 1863–1864 m. sukilimas moterims pirmiausia buvo trauminė patirtis, susijusi su tardymu, išsiskyrimu su artimaisiais, apie kurią jos laikė savo pareiga papasakoti palikuonims¹⁴. Daugelis atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą moterų vėliau aktyviai įsitraukė į patriotinę veiklą – steigė slaptas mokyklas, istorinį sąmoningumą puoselėjo grožinėje kūryboje¹⁵.

Kitai lenkų istorikei, kuri nagrinėjo moterų atsiminimus apie 1863–1864 m. sukilimą, rūpėjo tik vienas aspektas, – kaip sukilimas keitė šeimų moterų kasdienybę, moterų vertybines nuostatas, kaip skatino daryti moralinius pasirinkimus¹⁶. Małgorzata Koronkiewicz-Hupajło atskirai nesvarstė, koks yra bendras moterų atsiminimų pobūdis, kaip jos rašė apie 1863–1864 m. sukilimą, kokie klausimai atsiminimų autorėms labiausiai rūpėjo, nors tyrimo autorės pateiktos įžvalgos labai įdomios. M. Koronkiewicz-Hupajło šalia skelbtų panaudojo rankraštinius atsiminimus moterų, kilusių iš buv. LDK žemių, tarp kurių – Vilniaus „moterų komiteto“ pirmininkės Liudvikos Rodzevičienės (Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowa, 1836–1914), dailininkės Elenos Skirmuntienės (Helena Skirmuntt, 1827–1874) atsiminimai. M. Koronkiewicz-Hupajło

¹⁰ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, Apolonija. *Atsiminimai*. Parengė Tamara BAIRAŠAUSKAITĖ, Jolanta SIKORSKA-KULESZA. Vilnius, 2019, p. 31.

¹¹ DAJNOWICZ, Małgorzata. Pamięć o powstaniu styczniowym 1863 roku w przekazach i postawach kobiet północno-wschodnich ziem polskich. In *Postawy i aktywność kobiet...*, s. 233–250.

¹² *Ibid.*, s. 240.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*, s. 242.

¹⁵ *Ibid.*, s. 243, 249.

¹⁶ KORONKIEWICZ-HUPAJŁO, Małgorzata. Między miłością rodzinną a patriotycznym obowiązkiem. Autobiograficzne przykłady codziennych problemów ziemianek z Kresów Północno- i Południowo-Wschodnich zaangażowanych w pomoc dla powstańców styczniowych. In *Postawy i aktywność kobiet...*, s. 135–161.

išnagrinėjo, kaip moterų kasdienybės pokyčiai, pavyzdžiui, būtinumas suteikti sukilėliams pastogę, medicininį gydymą arba apsaugoti nuo pareigūnų kratų ir revizijų, veikė moterų jausminę būseną, savo privatumo suvokimą. Ji priėjo prie išvados, kad daugelis atsiminimų autorių patyrė didelius vidinius sukrėtimus, nes joms sunkiai sekėsi derinti viešąją veiklą – pagalbą sukilėliams ir motinos vaikų auklėtojos pareigas¹⁷. Įdomu tai, kad M. Koronkiewicz-Hupajło viena pirmųjų istoriografijoje atkreipė dėmesį į 1863–1864 m. sukilimo dalyvių vaikų atsiminimus, siekdama išsiaiškinti, kokius padarinius sukilimo patirtys ir atmintys turėjo jų tėvams, pirmiausia motinoms.

Moterų atsiminimai apie 1863–1864 m. sukilimą dažnai naudojami nagrinėjant tremties problemas. Tačiau šiuo atveju moterų atsiminimai iš esmės yra faktografinis šaltinis, siekiant įvertinti tremtinių įvairiose vidinėse Rusijos imperijos gubernijose buitį, tremtinių tarpusavio santykius. Net 2020 m. Kielcuose (Lenkija) apgintos daktaro disertacijos „Sibiras lenkų moterų gyvenime XIX amžiuje“ autorius nepateikė atskiros naudojamų moterų atsiminimų analizės. Wojciechas Cedro vien padarė prielaidą, kad 1863–1864 m. sukilimas moterims buvo lūžinis laikotarpis¹⁸.

Šiame straipsnyje pirmą kartą Lietuvos, o iš dalies Lenkijos istoriografijoje siekiama įvertinti atsiminimus apie 1863–1864 m. sukilimą, kuriuos rašė moterys, kilusios iš buv. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių ir stebėjusios sukilimo įvykius šiose žemėse. Moterų atsiminimai nagrinėjami ne atskirai, o bendrai, siekiant išryškinti tuos aspektus, kurie būdingi visiems moterų atsiminimams. Mums svarbu išsiaiškinti bendrus momentus, bendrus kertinius taškus, kurie būdingi visiems moterų atsiminimams, kartu pažymint vienų ar kitų atsiminimų, o tiksliau – jų autorės, išskirtinumą. Kitaip tariant, straipsnyje moterų atsiminimai nagrinėjami kaip visuma, kaip pats savaimė šaltinis, o ne šaltinis, leidžiantis išnagrinėti iš anksto nustatytas temas (kaip daryta ankstesnėje istoriografijoje), pvz., 1863–1864 m. sukilimo aprašymas, tremties tema arba moterų sugebėjimas sukilimo metais derinti visuomeninę veiklą ir šeimos moters pareigas.

Tyrimui pasitelkti skelbti A. Sierakauskienės, T. Narbutaitės-Mončiunskienės¹⁹, Elžbietos Tabenskytės (Elžbieta Tabeńska, 1828–1913)²⁰ atsiminimai, L. Rodzevičienės

¹⁷ Ibid., s. 160.

¹⁸ CEDRO, Wojciech. *Syberia w życiu polskich kobiet w XIX wieku*. Praca doktorska. Kielce, 2020, s. 52.

¹⁹ Teodoros Narbutaitės-Mončiunskienės brolis L. Narbutas (Ludwik Narbutt, 1832–1863) buvo Lydos apskrities viršinininkas. Teodora teikė sukilėlių būriui maistą, drabužius, paraką ginklams, korespondenciją. Po Liudviko mirties mūšio lauke Teodora ir jos motina Kristina Narbutienė (Krystyna z Sadowskich Narbutowa, 1803–1899) buvo suimtos. Teodorai pavyko pabėgti į Prancūziją, apsigyveno Paryžiuje. Jos motina buvo ištremta į Alanco guberniją, 1874 m. apsigyveno gimtajame šiaurų dvare. Teodoras Narbutas mirė Vilniuje 1864 m. Teodora į Šiaurius grįžo trumpam 1899 m., į motinos laidotuves. Apie 1914 m. persikėlė gyventi iš Paryžiaus į Krokuvą, šiame mieste invalidų prieglaudoje mirė.

²⁰ Elžbieta Tabenskytė kartu su jaunesniąja seserimi ir T. Narbutaite-Mončiunskiene perduodavo L. Narbuto sukilėlių būriui dokumentus, maistą. Seserys Tabenskytės buvo sulaikytos, Elžbieta įkalinta kالجime prie Vilniaus misionierių vienuolyno, ištremta į Tomsko guberniją. Tomske, vėliau Jenisiejaus ir Tobolsko gubernijose dirbo mokytoja lenkų ir rusų šeimose. 1876 m. aplankė Vilnių, giminaičius ir tėvų kapus Lydos apskrityje. Paskutinius gyvenimo metus praleido Varšuvoje, mirė mokytojų prieglaudoje.

(Ludwika z Jamontów Rodziewiczowa, 1836–1914)²¹ atsiminimų ištraukos²², rankraštyje likę Onos Voitkevičienės-Groždovskienės (Anna Wojtkiewiczowa-Grozdowska) atsiminimai²³, t. y. moterų, kurios 1863–1864 sukilimo metais gyveno buv. LDK žemėse ir čia stebėjo sukilimo eigą. Straipsnyje panaudoti tik Lietuvos atminties institucijose saugomi moterų atsiminimai, nors dalis jų saugoma Lenkijos atminties institucijose²⁴. Šiam tyrimui naudoti atsiminimai, kurie buvo skirti būtent 1863–1864 m. sukilimui bei rašyti iki Pirmojo pasaulinio karo. Tiesa, lieka atviras klausimas, kaip ir kiek 1863–1864 m. sukilimo įvykiai atsispindi bendruose moterų atsiminimuose, dienoraščiuose, korespondencijoje. Straipsnyje pasitelktų atsiminimų autorės buvo glaudžiai susijusios su sukilimo organizatoriais buv. LDK žemėse, dažnai joms buvo patikimos svarbios užduotys. L. Rodzevičienė buvo Vilniaus „moterų komiteto“ – moterų karinės pagalbos organizacijos – pirmininkė, E. Tabenskytė perduodavo Laikinojo Lietuvos ir Rusijos provincijų komiteto įsakymus ir aplinkraščius Lydos kariniam viršininkui, taip pat kaip T. Narbutaitė-Mončiunskienė tiekė sukilėliams maistą, drabužius, paraką. Visos atsiminimų autorės buvo tardomos, išgyveno tremtį, o dalis jų ir po 1863–1864 m. sukilimo diegė patriotizmo, istorinio sąmoningumo nuostatas visuomenėje.

1897 m. Krokovoje buvo paskelbti jos atsiminimai: [TABEŃSKA, Elżbieta.] *Z doli i niewoli. Wspomnienia wygnanki*. Kraków, 1897.

- ²¹ Liudvika Rodzevičienė, Vilniaus Savičiaus ligoninės gydytojo Ludviko Rodzevičiaus žmona, aktyviai dalyvavo religinėse ir patriotinėse manifestacijose Vilniuje, buvo bausta už patriotinio himno giedojimą Aušros Vartų bažnyčioje 1861 m. birželio 6 d. bei simbolikos su Abiejų Tautų Respublikos ženklais viešą nešiojimą. 1863–1864 m. sukilime dalyvavo jos jaunesnysis brolis Juozapas, kuris buvo Laikinojo Lietuvos ir Rusijos provincijų komiteto vadovo Konstantino Kalinausko (1838–1864) sekretorius. Jaunesnės neištekėjusios Liudvikos seserys Marija ir Elena rinko pinigines aukas sukilėliams, perduodavo slaptus dokumentus. Po Kalinausko išdavystės seserys buvo suimtos, kalintos, kartu su motina ištremtos į Tobolsko guberniją, tėvas į Permės guberniją. Liudvika kartu su vyru buvo ištremta į Riazanės guberniją. Palaidota kartu su tėvais Vilniuje, Rusų kapinėse. Antkapiniame L. Rodzevičienės paminkle jos veikla 1863–1864 m. sukilime akcentuota atskiru įrašu.
- ²² L. Rodzevičienės atsiminimai apie 1863–1864 m. sukilimą „Garść wspomnień z [18]63 r.“ („Keletas atsiminimų iš [18]63 metų“) rašyti 1912 m., jų rankraštis saugomas Nacionalinio Ossolinskių instituto Vroclave Rankraščių skyriuje (Oss, rkps. 12273/I, mf. 35218). L. Rodzevičienės atsiminimų ištraukos skelbtos: BRUCHNALSKA, M. Op. cit., s. 146–148; *1863–1864 metai Lietuvoje. Straipsniai ir dokumentai*. Sud. Vida GIRININKIENĖ. Kaunas, 1991, p. 122–123.
- ²³ Onos Voitkevičienės-Groždovskienės šeima tiekė maisto atsargas kunigo Antano Mackevičiaus (1828–1863) sukilėlių būriui. Šeima buvo išduota, Semplių dvaras (Kauno gubernija, Panevėžio apskritis) sudegintas. Ona kartu su šeima buvo įkalinta Panevėžyje, vėliau perkelta į Kauną. 1866 m. visa šeima ištremta į Omsko guberniją, kur pakeliui į tremtį ištėkėjusi Ona turėjo savo verslą. Tremtinės atsiminimus užrašė Elena Kordzikovskaitė-Romanskienė (Helena z Kordzikowskich-Romańska, 1846–1924). Atsiminimai saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau LVIA), f. 1135, ap. 8, b. 32, l. 10–16v.
- ²⁴ Rengiant spaudai straipsnį, dėl COVID-19 sąlygų nebuvo galimybių tyrimui pasitelkti Lenkijos atminties institucijose saugomų moterų atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą. Nacionalinio Ossolinskių instituto Rankraščių skyriuje saugomi L. Rodzevičienės atsiminimai ir dailininkės E. Skirmuntienės dienoraščio ištraukos (Dziennik Heleny Skirmuntt z lat 1862–1867 [Elenos Skirmuntienės dienoraštis, 1862–1867 metai]. Oss, rkps 13825/I, mf 59102). E. Skirmuntienė sukilimo metais buvo ryšininkė, suimta, ištremta į Tambovą, nuo 1869 m. gyveno Kryme. Varšuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi Stanislavos Rodovičienės (Stanisława z Rymkiewiczów Rodowiczowa) atsiminimai (Wspomnienia [Atsiminimai]. BN, rkps akc. 13579, k. 2–5). Jos tėvai, Užvenčio dvaras (Kauno gubernija, Šiaulių apskritis) savininkai, už dalyvavimą sukilime buvo ištremti į Tobolską.

Straipsnį sudaro dvi struktūrinės dalys. Pirmoje straipsnio dalyje pristatomi moterų (savi)raiškos 1863–1864 m. sukilime kontekstai, kur pirmą kartą Lietuvos historiografijoje, remiantis esama historiografija, sukilėlių atsiminimais, Rusijos imperijos valdininkų vidinio susirašinėjimo dokumentais, iš dalies moterų tardymo medžiaga, pristatomas Laikinojo Lietuvos ir Rusijos provincijų komiteto požiūris į moterų veiklą sukilime, įvertinamas moterų organizuotumo pobūdis protesto akcijose prieš sukilimą, apibūdinama Vilniaus „moterų komiteto“ veikla, pateikiama moterų, kilusių iš buv. LDK žemių, patrauktų baudžiamojon atsakomybėn, statistika. Pirmasis straipsnio skyrius svarbus, siekiant įvertinti atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą autorių raiškos ir saviraiškos šiame sukilime galimybes, kontekstą, iš dalies – problemas. Antrajame straipsnio skyriuje siekiama išryškinti bendrus lūžinius momentus, kuriuos aprašo atsiminimų autorės. Todėl šiame straipsnio skyriuje nėra pateikiama, ką rašė atsiminimų autorės, kokią faktinę informaciją jos suteikė, o nagrinėjama, apie ką ir kodėl atsiminimuose moterys rašė arba nerašė²⁵.

1. Moterų (savi)raiškos 1863–1864 m. sukilime kontekstai

Moterų įtraukimas į karinius įvykius buvo svarbus 1863–1864 m. sukilimo valdžiai. 1863 m. gegužės 14 d. Laikinoji tautinė vyriausybė parengė dekretą „Dekretas, kviečiantis [stoti] į kovą visus lenkų piliečius“ (*Dekret powołujący do walki wszystkich obywateli polskich*), kuriuo įžanginėje dalyje prisidėti prie sukilimo raginti „visi lenkų piliečiai, nepriklausomai nuo lyties, luomo ir tikėjimo“ (lenk. *wszyscy obywatele polscy, bez różnicy płci, stanu i wyznania*)²⁶. Šis Laikinosios tautinės vyriausybės dekretas savo retorika nesiskyrė nuo Tado Kosciuškos atsišaukimo į moteris (Vyriausiojo nacionalinių karinių pajėgų vado kreipimasis į moteris, *Najwyższy Naczelnik siły zbrojnej narodowej do kobiet polskich*, Krokva, 1794 m. kovo 24 d.), kuriame moterys pirmą kartą pavadintos „bendrapilietėmis“ (*współobywatelki*), ragintos rinkti ir ruošti reikiamas medicininės priemonės: tvarsliaivą, vaistus, padėti aprūpinant sukilėlių kariuomenę maistu ir amunicija²⁷. 1830–1831 m. sukilimo metais viešajame diskurse pradėta diskusija dėl moterų protesto formų ir galimybių. Dauguma pasisakė už tradicinės moters veiklos formas – sukilėlių medicininę slaugą, rūpinimąsi maistu, drabužiais ir ginklų perdavimu. Tačiau

²⁵ Kaip minėta, straipsnyje panaudoti skelbti, Lietuvos atminties institucijose saugomi moterų atsiminimai apie 1863–1864 m. sukilimą. Todėl šis tyrimas nėra galutinai užbaigtas.

²⁶ KULAK, Teresa. Polityka powstańczego Rządu Narodowego wobec aktywności organizacyjnej kobiet w Królestwie Polskim w latach 1863–1864. In *Postawy i aktywność kobiet...*, s. 68.

²⁷ Plg. ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačiojoje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai, priežastys). In *Moterys, darbas, šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*. Sud. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ. Vilnius, 2008, p. 188–196.

būta ir tokių, kurie svarstė moterų pagalbinio karinio dalinio sudarymo galimybę²⁸. 1830–1831 m. sukilimo metais Varšuvoje leistas atskiras moterims skirtas periodinis leidinys „Sarmatka“ („Sarmatė“), turėjęs tikslą skiepyti moterims patriotines nuostatas ir raginti moraline bei materialine prasme remti sukilėlius.

Panašias sukilėlių materialinio aprūpinimo ir socialinės globos funkcijas Laikinoji tautinė vyriausybė numatė „moterų komitetams“ – moterų karinės pagalbos organizacijoms, kurių struktūra ir uždaviniai pirmą kartą buvo aptarti nepraėjus dviem mėnesiams nuo sukilimo pradžios – 1863 m. kovo 23 d. „Civilinės valdžios buv. Lenkijos Karalystės žemėse reglamente“ (*Regulamin dla narodowych władz administracji cywilnej byłego Królestwa Polskiego*). Matyt, Laikinoji tautinė vyriausybė matė šių moterų organizacijų svarbą, ypač užtikrinant sėkmingą sukilimo „logistiką“ – t. y. materialinį ir buitinį sukilėlių aprūpinimą. „Moterų komitetams“ buvo skirtos funkcijos, susijusios su tradicinėmis moters pareigomis šeimoje ir dvaruose: maisto ir drabužių ruošimas ir gabenimas sukilėliams, medicininė pagalba sužeistiesiems, pagalba suimtiems sukilėliams ir jų šeimų socialinė globa²⁹. Sukilimo valdžios dokumentuose buvo aptarta ir „moterų komitetų“ struktūra.

Reikėtų pabrėžti, kad šios moterų organizacijos buvo pavaldžios Laikinajai tautinei vyriausybei, kurios paskirti nariai koordinavo ir prižiūrėjo organizacijų veiklą miestuose ir apskrityse³⁰. Moterims buvo palikta tik vidinio susiorganizavimo laisvė, t. y. „moterų komiteto“ pirmininkė, kurią paskirdavo Laikinosios tautinės vyriausybės narys (apskrityse – apskričių karinis viršininkas (kartais – klebonas)), savarankiškai parinkdavo „sekretorę“, „kasininę“ ir kitas pagalbininkes, kurių skaičius neturėjo viršyti trijų arba keturių asmenų. Taigi, iš esmės reikia kalbėti apie itin mažas moterų karinės pagalbos organizacijas. Tiesa, lieka atviras klausimas, kaip šiems „moterų komitetams“ pavykdavo išplėsti savo veiklą, kokį sau pavaldų tinklą jie sukurdavo. Tai jau priklausė nuo „moterų komitetų“ narių organizavimosi sugebėjimų, iniciatyvumo. Tačiau „moterų komitetų“ veiklos rėmai, atsiskaitomybė ir kontrolė priklausė Laikinosios tautinės vyriausybės nariams, su kuriais „komitetų pirmininkės susitikdavo kas savaitę“³¹.

Įvertinti Laikinosios Lietuvos ir Rusios provincijų komiteto požiūrį į moterų vaidmenį kariniuose veiksmuose gana sudėtinga. Šiuo metu turime keletą dokumentų, kurie signalizuoja „moteriškojo veiksnio“ svarbą komiteto nariams arba asmenims, kurie su jais buvo galimai susiję. Pirmasis dokumentas – tai kreipimasis „Į moteris lietuves

²⁸ BARAŃSKA, Anna. *Kobiety w powstaniu listopadowym 1830–1831*. Lublin, 1998, s. 58–65.

²⁹ KULAK, T. Op. cit., s. 68.

³⁰ Lenkijos Karalystėje „moterų komitetų“ funkcijos, struktūra ir pavaldumas buvo aptarti net keliuose Tautinės vyriausybės atsišaukimuose, dekretuose ir instrukcijose. Plg. KULAK, T. Op. cit., s. 63–79.

³¹ DUCHINSKA, Seweryna. *Wspomnienia moje*. In *Urywki z pamiętników o powstaniu 1863. Gawędy obozowe dla harcerzy polskich z 9 rycinami*. Zebr. Zofia SZYBALSKA. Lwów, 1913, s. 135.

ir rusėnės“³², kuris Vilniaus generalgubernatoriaus Vladimiro Nazimovo (1802–1874) rankas pasiekė dar sukilimo išvakarėse – 1862 m. balandžio 27 d. Šis kreipimasis buvo platintas Novoaleksandrovsko (dab. Zarasų) miesto apylinkėse³³. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje³⁴ saugomas kreipimasis pradėtas buvusio Vilniaus universiteto vokiečių kalbos ir literatūros dėstytojo, 1830–1831 m. sukilimo dalyvio, Vincento Polio (Wincenty Pol, 1807–1872) eilėraščio žodžiais: „Graži, šventa, veikli, didi, garbingų darbų gimdytoja“ (lenk. *Piękna, święta, czynna, wielka, wielkich czynów rodzicielka*)³⁵.

Šiame kreipimesi, kurį pasirašė „lenkų jaunimas“ (lenk. *młodzież polska*), moterys kviestos pagal savo prigimtį raginti vyrišką visuomenės dalį aktyviai dalyvauti kariuose veiksmuose: „Kuri motina, sesuo, žmona, draugė, mylimoji, duktė nerask kelio į ją mylinčio vyro širdį? Įkvėpkite gi juos! Uždekite, sudominkite! Už tai jums bus garbė ir nemirtinga šlovė! Už tai jums tėvynė bus itin dėkinga.“³⁶ Taigi, šio kreipimosi autoriai, nors tai ir buvo jaunoji karta, dar nekeitė tradicinės moters socialinio vaidmens sampratos. Jie, taip pat kaip Laikinoji tautinė vyriausybė, kreipėsi į moteris vien kaip į esamų ir būsimų šeimų atstoves – motinas, žmonas, seseris, mylimąsias.

Kreipimosi autorystę sudėtinga nustatyti. Galima prielaida, kad tai buvo jaunimas, susijęs su Ludviko Mieroslavskio (Ludwik Mierosławski, 1814–1878) – būsimąjo Laikinosios tautinės vyriausybės vadovo – aplinka, žinojęs apie sukilimo rengimo planus. Neatsitiktinai kreipimasis užbaigtas viltimi, kad „lietuvės ir rusėnės“ neliks nuošalyje, kai „L. Mieroslavskio vadovaujami legionai pasiskirstys Lietuvos miškuose“³⁷. L. Mieroslavskio karinę mokyklą Italijoje (iš pradžių Genujos, o vėliau – Kuneo miesteliuose) taip pat baigė nemažai jaunimo, kilusio iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių. Pavyzdžiui, Boleslovas Koliška (Bolesław Kajetan Kolyszko, 1823–1863), Kauno apskrities karinis viršininkas, tardymo metu prisipažino, kad jam didelį įspūdį paliko L. Mieroslavskio karinių veiksmų strategijos ir taktikos paskaitos³⁸.

³² Do Kobiet Litwinek i Rusinek, [1862 m.]. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius (toliau *LMAVB RS*), f. 22, b. 2, l. 1v–4v.

³³ Kopia doneseniia nachalnika Kovenskoj gubernii Vilenskomu voennomu, Grodnenskoj i Kovenskoj gubernii generalgubernatoru, 27.04.1862. *LMAVB RS*, f. 22, b. 2, l. 8r.

³⁴ Reikėtų pažymėti, kad baltarusių istorikė Jelena Firinovič 2013 m. paskelbė Rusijos nacionalinėje bibliotekoje rastą kreipimosi „Lietuvės ir rusėnės“ tekstą. Tekstas buvo parašytas lenkų kalba. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje ir Rusijos nacionalinėje bibliotekoje saugomi kreipimosi į moteris tekstai identiški. Tik *LMAVB RS* saugomas kreipimasis pradėtas ištrauka iš V. Polio eilėraščio. Plg. FIRYNOVICH, Alena. *Paūstanne 1863–1864 hh.: viādomyiā i neviādomyiā krynitsy belaruskikh arkhivaū*. Minsk, 2013, s. 308–310.

³⁵ V. Polis buvo vienas aktyviausių sukilimo laikotarpio poetų, kuris skyrė keletą eilėraščių moterims. Šiuose eilėraščiuose moteris buvo pasišventimo ir atsidavimo tėvynei simbolis. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Pożegnanie“ („Atsisveikinimas“) vaizduota motina, kuri laimina į sukilimą išeinantį vienintelį sūnų. Eilėraštyje moteris pamina savo motinišką išsiskyrimo su sūnumi skausmą tėvynės gelbėjimo vardan. Plg. [POL, Wincenty]. *Kilka kart z krawawego rocznika*. Lipsk, 1864, s. 16–17; SKRZYPEK, M. Op. cit., s. 18–19.

³⁶ Cituota pagal FIRINOVIČ, J. Op. cit., p. 43.

³⁷ Do Kobiet Litwinek i Rusinek..., l. 4v.

³⁸ MASTIANICA-STANKEVIČ, Olga. 1863–1864 m. sukilimo vadai. In *1863–1864 metų sukilėlių kelias...*, p. 32.

Svarbu pažymėti, kad kreipimosi į moteris autoriai, kaip ir Lietuvos sukilimo vadovybės dokumentuose ir propagandinėje literatūroje³⁹, „Lietuvos“ nematė kaip vientiso regiono. Kreipimesi į moteris pavartoti trys atskiri etnonimai „Lietuva“ (lenk. *Litwa*), „Žemaitija“ (lenk. *Żmudź*), „Rusia“ (lenk. *Rusia*), t. y. kreiptasi į „Lietuvos“, „Žemaitijos“ ir „Rusios“ dukras (lenk. *córki Litwy, Żmudzi i Rusi*)⁴⁰. Kreipimosi autoriai moterų įvardijimą galėjo sieti su tautovardžiais lietuviai ir baltarusiai – tiksliau, „lietuvės“ (lenk. *litwinki*) ir „rusėnės“ (lenk. *rusinki*), kas savo ruožtu leidžia daryti prielaidą, kad kreipimosi autoriai buvo gerai susipažinę su esama etnine situacija (nors neatmestina prielaida, kad tautovardžių vartojimas buvo statistinių ir etnografinių studijų rezultatas). Tačiau moterų, nors ir tautų atstovių, aktyvumas sukilime buvo subordinuotas moterų tradicinėms, galima sakyti, šeiminiėms, pareigoms – rūpintis sukilimo „logistika“: teikti materialinę ir ūkinę pagalbą, gydyti sužeistuosius, globoti sukilėlių šeimas⁴¹.

70 | Moterų pagalbos, siekiant užtikrinti sužeistų sukilėlių ir jų šeimų globą, taip pat tikėjosi sukilimo vadovybės Lietuvoje narys – Vilniaus miesto viršininkas Vladislovas Malachovskis (Władysław Małachowski, 1837–1900). 1863 m. liepos 27 d. jis pasirašė ir užantspaudavo anoniminį įgaliojimą „pilietei N. N. rinkti savanoriškas aukas sužeistiems ir globos reikalaujantiems“ (lenk. *obywatelce N. N. do zbierania ofiar dobrowolnych na rzecz rannych i opieki potrzebujących*)⁴². Tai antrasis mums žinomas dokumentas, kuris reglamentavo moterų veiklą sukilime buv. LDK žemėse. Galima prielaida, kad tai nebuvo vienietinis dokumentas, o labiau formuliaras, į kurį moterys (galimai Vilniaus „moterų komiteto“ narės) galėjo pačios įrašyti reikalingas pavardes. V. Malachovskis, taip pat kaip Laikinosios tautinės vyriausybės nariai, moteris įvardijo „pilietėmis“ (lenk. *obywatelki*). Matyt, šį terminą jis vartojo tikslingai, kaip papildomą moterų aktyvumo renkant pinigines aukas skatinamąją priemonę. Moterys, kurios turėjo šiuos įgaliojimus, tarsi turėjo įsisąmoninti, kad jų veikla reikšminga, svarbi tėvynės, kurios „pilietėmis“ jos yra, labui. Kita vertus, jau pats V. Malachovskio įgaliojimo buvimo faktas rodo, kad sukilimo vadovybė buv. LDK žemėse, taip pat kaip

³⁹ Kaip teigė Zita Medišauskienė, nagrinėjusi Lietuvos vaizdinį 1863–1864 m. sukilimo politinėse manifestacijose ir projekcijose, sukilimo vadovybės Lietuvoje dokumentuose ir propagandinėje literatūroje etnonimas *Lietuva* kai kuriais atvejais praranda savo vientisumą ir suskyla į Lietuvą ir Baltarusiją. Z. Medišauskienė daro išvadą, kad etnonimai *Lietuva* ir *Baltarusija*, neretai siejami su tautovardžiais *lietuviai* ir *baltarusiai*, jau siejami su etninėmis, bet ne istorinėmis teritorijomis. Plg. MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Lietuvos vaizdiniai XIX a. pirmojoje pusėje. In *Lietuvos erdvinės sampratos ilgojame XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015, p. 114.

⁴⁰ Do Kobiet Litwinek i Rusinek..., I. 2r. Reikėtų pažymėti, kad sukilimo spaudoje, o ypač valstiečiams skirtoje propagandinėje literatūroje, dažnai kreipiamasi „žemaičiai“, „lietuvninkai“, „baltarusiai“. MEDIŠAUSKIENĖ, Z. Op. cit., p. 115.

⁴¹ Tą pačią išvadą padarė lenkų mokslininkė Teresa Kulak, nagrinėdama moterų temos vietą sukilimo retorikoje Lenkijos Karalystėje. Plg. KULAK, T. Op. cit, s. 83.

⁴² Vilniaus miesto viršininko Vladislavo Malachovskio įgaliojimas, 1863-07-27. In *1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje*. Sud. Aldona BIELIŪNIENĖ, Birutė KULNYTĖ, Rūta SUBATNIEKIENĖ. Vilnius, 2013, p. 269.

ir Lenkijos Karalystėje, siekė skatinti, o gal ir panaudoti ryškėjusį moterų aktyvumą 1863–1864 m. sukilimo įvykiuose⁴³.

Neatsitiktinai Lietuvos provincijų valdymo skyriaus pirmininkui Jokūbui Geištoriai (Jakub Gieysztor, 1827–1897) buvo itin svarbu atsiminimuose atskirai perpasakoti savo pokalbį su tardytoju:

„Štai iš įvairių parodymų tikrai žinome, kad [jums] ponams itin aktyviai pagelbėdavo moterys. Moterys buvo organizuotos į komitetus, ir kiekvienas iš ponų turėjo tokias pagalbininkes. Kai jis [tardytojas] tai kalbėjo, jaučiau, kaip kraujas užliejo mano veidą, ir tapau labai nervingas. Tą pačią akimirką man prieš akis iškilo ne tiek Teklė⁴⁴, kiek kitos jaunos merginos, bemaž vaikai [...]“⁴⁵. Bet tą pačią sumišimo akimirką pradėjau kurti planus, kaip paslėpti savo sutrikimą.“⁴⁶

71

Tardymo metu J. Geištoras tylėjo, jaunų merginų, moterų, o tarp jų ir Vilniaus „moterų komiteto“ narių neišdavė. Tačiau atsiminimuose, kurie buvo paskelbti Vilniuje 50 metų sukilimo pradžios sukakčiai atminti, suminėjo daug moterų vardų ir pavardžių bei laikė savo pareiga atskirai padėkoti moterims, kurios „pavojaus laikais mokėjo pasiaukoti, dirbti, o jų sugebėjimas išverti negandas ir sumanumas ne kartą buvo pranašesnis nei jų vyrų ir brolių“⁴⁷. J. Geištoras buvo vienas iš tų sukilimo dalyvių, kurie viešajame diskurse pradėjo kurti atminimą apie sukilime dalyvavusias moteris⁴⁸. Reikėtų pabrėžti, kad į šį diskursą – atminimo apie sukilime dalyvavusias moteris – bandė įsitraukti Vilniaus „moterų komiteto“ pirmininkė L. Rodzevičienė.

⁴³ Reikėtų atkreipti dėmesį, kad remiantis Juozapo Jamonto parodymais, buv. LDK žemių miestuose sukilėlių organizacija turėjo keturis skyrius: finansų, globos, policijos ir dokumentų (pasų). Galima prielaida, kad moterys taip pat buvo įtrauktos į veiklą antrojo skyriaus, kuris globojo suimtuosius bei suimtųjų šeimas, kurios neturėjo materialinio pragyvenimo išteklių. Plg. J. Jamonto parodymai, 1864-02-10. *LVI*A, f. 1248, ap. 2, b. 438, l. 20v.

⁴⁴ Turima omenyje Teklė Siruciavičiūtė (Tekla Syruciówna). Ji buvo J. Geištoro artimiausio kaimyno Simono Sirucio (Szymon Syruć) sesuo. Į Vilnių ji atvyko pačioje sukilimo pradžioje – kovo mėn., jos bute Didžiojoje gatvėje (šalia Generalinio štabo) buvo saugomi sukilimo valdžios Lietuvoje antspaudai, vyko konspiraciniai J. Geištoro susitikimai su kitais sukilimo organizacijos nariais. J. Geištoro paliepiamu, ji važiavo į Kauną perduoti sukilimo vadovybei surinktas lėšas bei įspėti apie Rusijos valdžios agentus, įsiliejusius į sukilimo organizacijos narių gretas. Teklė nebuvo suimta. Po sukilimo grįžo į brolio dvarą prie Kėdainių, rūpinosi brolio našlio vaikais, neištekėjo: [GIEYSZTOR, Jakób.] *Pamiętniki Jakóba Gieysztor* z lat 1857–1865. Poprzedzone wspomieniami osobistemi prof. Tadeusza Korzona oraz opatrzone przedmową i przypisami. Wilno, 1913, t. I, s. 342–343; t. II, s. 5, 42–43, 55, 77–79, 152, 211.

⁴⁵ J. Geištoras minėjo, kad Vilniaus Petkevičių šeimos privataus mergaičių pensiono auklėtinės Marija Vižikovskytė (Maria Wyrzykowska), Marija Zavišanskytė (Maria Zawiszanka), Bogumila Chrustovskytė (Bogumiła Chrustowska), perrašinėjo smulkius sukilimo organizacijos spaudinius: [GIEYSZTOR, J.] Op. cit., t. I, s. 379; t. II, s. 215, 134, 184, 296, 312.

⁴⁶ [GIEYSZTOR, J.] Op. cit., t. II, s. 196.

⁴⁷ Ibid., s. 214.

⁴⁸ Nors neatmestina prielaida, kad J. Geištora aukštinti moterų elgesį 1863–1864 m. sukilimo metais galėjo skatinti asmeninės nuoskaudos dėl žmonos pozicijos, kuri atsisakė vykti su vyru į tremtį. J. Geištoras labai išgyveno dėl žmonos sprendimo. Atsiminimuose, kurie buvo paskelbti praėjus 36 metams po žmonos

Savo atsiminimuose ji su pasididžiuoimu rašė: „Sukilimo metais buvo daug moterų, pasižymėjusių stebinančia moraline jėga ir neįprasta moterims narsa. Kai kurios moterys, kurios anksčiau atrodė tylios ir nedrąsios, didelių pavojų akimirkomis ne kartą pasižymėjo didvyriška, bebaime siela.“⁴⁹

L. Rodzevičienė taip pat akcentavo, kad „moterų komitetų“ veikla buvo itin organizuota. Kaip „moterų komiteto“ vadovė, ji parinkdavo iš savo pažįstamų reikalingą skaičių asmenų, kurių „stropumu ir charakterio stiprybe pasitikėjo“⁵⁰. L. Rodzevičienė gyrėsi savo organizaciniais sugebėjimais, pažymėdama, kad „moterų komitetuose“ vyravo tvarka ir besąlygiškas paklusnumas, nesvarbu, kad vadovė galėjo būti jaunesnė amžiumi už pavaldines. L. Rodzevičienės pasirinkimas Vilniaus „moterų komiteto“ pirmininkės pareigoms nebuvo atsitiktinis, o rodo bendrąją tendenciją. Paprastai šioms pareigoms buvo skiriamos miestų inteligentijos, žymių kultūros arba mokslo veikėjų šeimos narės (žmonos, seserys). Antai Varšuvos „moterų komiteto“ pirmininkė buvo rašytoja, mokytoja Seweryna Duchńska-Pruszkowa (1816–1905), narės – privataus pensiono savininkė, rašytoja, moterų žurnalo redaktorė Paulina Krakowowa (1813–1882), kitų žymių Varšuvos publicistų žmonos⁵¹. L. Rodzevičienė priklausė garsiajai vilniečių giminei – Jamontams⁵², kurios jaunoji karta aktyviai įsitraukė į sukilimą. L. Rodzevičienės jaunesnysis brolis Juozapas buvo Lietuvos vykdomojo skyriaus vadovo Konstantino Kalinausko (1838–1864) sekretorius, sesuo Marija – Kalinausko sužadėtinė, kita sesuo – Jelena – Vilniaus miesto viršininko Tito Dalevskio (Tytus Jakób Dalewski, 1840–1864) mylimoji.

L. Rodzevičienės ir J. Geištoro atsiminimai rodo, kad Lietuvos provincijų valdymo skyrius Vilniaus „moterų komitetui“ skirdavo ne vien įprastines užduotis – aukų rinkimą, drabužių ruošimą ir gabenimą, suimtų sukilėlių ir jų šeimų globą. Kartais „moterų komiteto“ pirmininkė turėjo surasti jaunų, neištekėjusių merginų, kurioms buvo patikimos rizikingos užduotys. Taip kelios jaunos merginos, paslėpusios po krinolinais, gabendavo išardytą spausdinimo mašinėlę iš vienos slėptuvės į kitą Vilniaus mieste⁵³,

mirties, jis viešai dalijosi savo nuoskauda: „Aš buvau įsitikinęs, kad mes visi vyksime, ir žūt būt šito norėjau. Tačiau kai pas mane atvyko žmona su sūnumis ir pareiškė, kad kartu nekeliaus, tai mane stipriai paveikė. Tik tada pamačiau, kad negaliu tikėtis prieraišumo ir santuokinių pareigų vykdymo iš savo žmonos“ (Plg. [GIEYSZTOR, J.] Op. cit., t. II, s. 223). Santuokoje Geištorai turėjo tris sūnus: Stanislova, Kazimiera, 1862 m. jiems gimė dukra Leokadija, o 1864 m. jie palaidojo sūnų Vitoldą. 1871 m. Teklė Geištorienė rašė prašymus, kad vyrui būtų leista grįžti iš tremties. 1872 m. J. Geištoras kartu su šeima apsigyveno Suvalkuose, vėliau persikėlė į Varšuvą. 1877 m. iš karto po Teklės mirties J. Geištoras vedė Eleną Eismontavičiūtę (Helena z Eyssymontów). Antroje santuokoje jis susilaukė dar dviejų sūnų. ŚLIWOWSKA, Wiktoria. *Syberia w życiu i pamięci Gieysztorów – zesłańców postyczniowych. Wilno-Sybir-Wiatka-Warszawa*. Warszawa, 2000, s. 188, 190.

⁴⁹ BRUCHNALSKA, M. Op. cit., s. 146.

⁵⁰ Ibid., s. 147.

⁵¹ KULAK, T. Op. cit., s. 60.

⁵² L. Rodzevičienės tėvas Motiejus Jamontas (Maciej Jamont, 1798–1879), buvęs Vilniaus gubernijos bajorų deputacijos sekretorius, Vilniaus generalgubernatoriaus valdininkas atskiriems pavedimams.

⁵³ BRUCHNALSKA, M. Op. cit., s. 147.

paraką iš vaistinės Dominikonų gatvėje⁵⁴, leidosi į Paryžių su stambia pinigų suma ginklų sukilėliams įsigyti⁵⁵. Matyt, toks sukilimo valdžios Vilniuje pasirinkimas nebuvo atsitiktinis. Ji tikėjosi, kad į jaunų merginų, dar nesusietų santuokiniais ryšiais, veiklą nebus atkreiptas valdžios dėmesys ir jų veikla nebus taip greitai susekta. O gal ir apeliavo į jaunatvišką energiją, užsispyrimą, kartais net beatodairiškumą? Yra pavyzdžių, kad patikėtą slaptą veiklą jaunos merginos vykdė su didžiu atsivylimu, kartais riziikuodamos gyvybę. Pavyzdžiui, suėmus Kalinauską, Jamontų šeimos namų gubernantė Karolina Jacinaitė (Karolina Jacyno, 1837 – po 1872) paspruko į konspiracinį butą Vilniuje, Šv. Jono gatvėje, ir pasiėmė sukilimo organizacijos Lietuvoje dokumentus, paslėptus stalo kojoje. Šiuos dokumentus iki suėmimo ji dar spėjo perduoti L. Rodzevičienei⁵⁶. Tiesa, grįžusi namo K. Jacinaitė buvo suimta, vėliau ištremta⁵⁷. Panašiu užsispyrimu pasižymėjo ir gubernantė, buvusi Lydos privataus mergaičių pensiono savininkė E. Tabenskytė, asmeniškai pažįstama su B. Koliška⁵⁸, o vėliau stebėjusi jo mirties bausmės įvykdymą Vilniuje. Ji sukilimo Vilniuje valdžios įsakymus kelis kartus buvo vežusi Lydos apskrities viršininkui Liudvikui Narbutui (Ludwik Narbutt, 1832–1863) (po L. Narbuto mirties kitiems būrio vadams), užtikrindavo komunikaciją, nors tuo metu už pagalbą Narbuto būriui buvo suimta ir kalėjo Vilniaus citadelėje jos jaunesnioji sesuo Antanina⁵⁹, senyvo amžiaus tėvas Mykolas Tabenskis (Michał Tabeński), o ir ji pati buvo ieškoma. Atsiminimuose E. Tabenskytė minėjo ir savo aktyvią pagalbininkę

⁵⁴ Viena iš parako nešėjų buvo Elenos Jamontaitės gubernantės Stefanijos Misevičiūtės (Stefania Misiewiczówna) jaunesnioji sesuo Kotryna. Ši 14 metų mergina, kurią įskundė kaimynas, vėliau kartu su motina buvo ištremta į Orenburgo guberniją. Plg. *1863–1864 metai Lietuvoje...*, p. 122–123.

⁵⁵ Jaunos merginos Emilija Sivickaitė (Emilia Siwicka, 1841–1910) ir Barbara Nielavickaitė (Barbara Nielawicka) nuvežė į Paryžių stambią 25 000 rublių sumą ginklams įsigyti. Vėliau sėkmingai grįžo į Vilnių; E. Sivickaitė įstojo į gailėstingųjų seserų vienuolyną, po 1863–1864 m. sukilimo emigravo į Prancūziją, Paryžių, kur rūpinosi emigrantų vaikais. B. Nielavickaitė liko gyventi Vilniuje, čia ir palaidota. [GIEYSZTOR, J.] Op. cit., t. II, s. 215, 281.

⁵⁶ Savo ruožtu L. Rodzevičenė visus svarbius dokumentus užkasė skirtingose sodo vietose prie savo gyvenamojo namo. Žr.: KORONKIEWICZ-HUPAJŁO, M. Op. cit., s. 151.

⁵⁷ Tremtyje Karolina Jacinaitė ištekėjo, pagimdė dukrą. 1876 m. jai buvo leista grįžti į Šiaurės vakarų kraštą. *1863–1864 metai Lietuvoje...*, p. 125; Delo Vremennogo Polevogo auditoriata Vilenskogo voennogo okruğa ob otstavnom inzhiner-kapitane Iosife Kalinovskom i drugikh, [1863–1865]. LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 250v.

⁵⁸ E. Tabenskytės pensione 1861 m. rugpjūčio 15 d. buvo surengtas atsisveikinimo vakaras Maskvos universiteto studentams, tarp kurių buvo Boleslovas Koliška ir Voldemaras Adolfas (Waldemar Adolf). 1861 m. rugpjūčio 24 d. Adolfas buvo suimtas. Vengdamas suėmimo, Boleslovas išvyko į Prancūziją, vėliau Italiją, kur tęsė mokslus minėtojo sukilimo karinių kadro rengimo mokykloje. E. Tabenskytei buvo skirta policijos priežiūra, o pensionas uždarytas. Plg. MASTIANICA-STANKEVIČ, O. Op. cit., p. 32; Predloženie general-gubernatora nachalniku Vilenskoj gubernii ot 1 sentiabria 1861 goda. In *Sbornik dokumentov muzeiŭ gr. M. N. Murav'eva*. T. I. Sost. A[leksandr] BELETSKIĪ. Vil'na, 1906, s. 142; Proshenie uchenits Lidskogo pansiona general-gubernatoru ot 13 sentiabria 1861 goda. In *Sbornik dokumentov...*, s. 157.

⁵⁹ E. Tabenskytės jaunesnioji sesuo Antanina (1840–po 1897) kartu su T. Narbutaite-Mončiunskiene perduodavo Liudviko Narbuto sukilėlių būriui dokumentus, maistą. Kai L. Narbutas žuvo mūšyje, likusiai būrio daliai vadovavo Aleksandras Poradovskis (Aleksander Poradowski). Jam Antanina taip pat perduodavo informaciją apie rusų kariuomenės judėjimą. Po išdavystės Antanina buvo suimta, vėliau įkalinta Vilniaus areštinėje. Pakeliui į tremtį į Irkuto guberniją ištekėjo už gydytojo Edvardo Lazovskio (Edward Łazowski), susilaukė šešių vaikų. Lazovskių šeima vėliau persikėlė į Smolenską.

Aleksandrą Jačiūtę (Aleksandra Jaczówna), jauną bajoraitę, kuri, gabendama slaptus dokumentus, persirengdavo valkata⁶⁰. Matyt, A. Jačiūtė puikiai suprato savo veiksmų rizikingumą, nes kiekvieną kartą, sėkmingai atlikusi užduotį ir atvykusi į Vilnių, bėgdavo padėkoti Švč. Aušros Vartų Marijai. Šios apsikrius⁶¹ dvidešimtmetės merginos pareigūnams taip ir nepavyko surasti.

Jau šie, nors ir pavieniai, pavyzdžiai leidžia pastebėti pirmąją moterų inteligenčių, suvokusių politinių įvykių svarbą ir apsisprendusių juose dalyvauti, kartą. Galima prielaida, kad šių išsilavinusių moterų įsitraukimą į sukilimo įvykius nulėmė ne vien supanti artimiausia aplinka – brolių, vyrų pavyzdys ir įtaka, bet ir jų pačių puoselėjamos patriotinės nuostatos. Privačių pensijų savininkų, gubernančių, o iš dalies ir auklėtinų, patriotinis užsiangažavimas iš pradžių pasireiškė religinių ir patriotinių manifestacijų metu, vėliau perėjo į sukilimo veiklą. Dalis tų moterų šių nuostatų laikėsi ir viešai jas skiepijo net po 1863–1864 m. sukilimo išgyvenusios tremtį, artimųjų mirtį. Tad neatsitiktinai sukilimo valdžia Vilniuje itin pasitikėjo šiomis moterimis. Kaip minėta, į Vilniaus „moterų komitetų“ veiklą buvo įtrauktos gubernantės, pensijų auklėtinės ir gimnazistės, kurios užsiimdavo atsišaukimų perrašymu. Kartais už ryšius su sukilimo organizatoriais jos atsidurdavo kalėjime. Kaip, pavyzdžiui, aštuoniolikmetė Vilniaus mergaičių gimnazijos auklėtinė Liudvika Balinskytė, įtariama ryšiais su sukilimo organizatoriais Vilniuje⁶². Vilniaus vizitiečių vienuolyne buvo saugomas sukilimo organizacijos Vilniuje archyvas⁶³.

Tokį gana aktyvų išsilavinusių moterų, jau pradėjusių vykdyti savarankišką pedagoginę veiklą, įsitraukimą iš pradžių į religines ir patriotines manifestacijas, vėliau į sukilimo karinės pagalbos organizacijas galėjo lemti mergaičių švietimo sistema, kurioje, lyginant su berniukų, po 1830–1831 m. sukilimo esminių pokyčių neįvyko. Po 1830–1831 m. sukilimo buvo išsaugotas mokyklų prie moterų vienuolynų ir pri-

⁶⁰ Voennosudnoe delo proizvedennoe v komissii Voennogo Suda, uchrezhdennoi pri Vilenskom Ordonhauze po polevomu ugovolnomu polozheniiu nad praporshchikom leib dragunskogo Pskovskogo ee Velichestva polka Antonom Klimontovichem, dvorianami Aleksandrom Ianovskim, Fridrikhom Kellerom i devitseiu Elisavetoiu Tabenskoiu, [1863–1872]. *LVA*, f. 1248, ap. 1, b. 206, l. 44.

⁶¹ L. Narbuto būrio sukilėlis Antanas Klimontovičius minėjo, kad jį nustebino, kaip sumaniai ši jauna mergina valdė arklį, kaip puikiai mokėjo joti raita, kaip stebėtinai gerai žinojo visus keliukus miške. Plg. *LVA*, f. 1248, ap. 1, b. 206.

⁶² WEYTKO, Wacław. Kobiety, zamieszane w powstaniu 1863 r. na Litwie. *LVA*, f. 1248, ap. 1, b. 622, l. 2.

⁶³ J. Geištoras atsiminimuose minėjo, kad Vilniaus vizitiečių vienuolyne buvo slepiamas sukilėlių archyvas. Vilniaus generalgubernatoriaus Muravjovo įsakymu vizitiečių vienuolyne 1863 m. ir 1864 m. buvo daromos kratos, bet dokumentų nebuvo rasta. 1865 m. vienuolynas buvo uždarytas, vienuolės išsiųstos į Prancūziją, jas apkaltinus politiniu priešiškuumu valdžiai ir šių nuostatų skiepijimui jaunoms merginoms. Plg. [GIEYSZTOR, J.] *Op. cit.*, t. II, s. 196; JOGÉLA, Vytautas. Vilniaus vizitiečių vienuolyno uždarymas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2009, t. 32, p. 113–133. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad per kratą pas Savičiaus gailėstingųjų seserų ligoninės vienuoles šarites Anelę Gajevskytę ir Aną Dombrovskytę buvo rasti du padirbtai pasai ir pasų blankai. Plg. Delo Vremennogo Polevogo auditoriata pri shtabe voisk Vilenskogo voennogo okruga prozhivaiushchikh v g. Vil`ne dvorianami Frantsom Dalevskom, sestre ego Tekle Dalevskoi i monakhiniakh Anele Gaevskoi i Anne Dombrovskoi, [1862–1873]. *LVA*, f. 1248, ap. 1, b. 299, l. 51. Galima prielaida, kad moterys taip pat buvo įtrauktos į ketvirtąjį Vilniaus miesto sukilėlių organizacijos skyrių, kuris rūpinosi padirbtų pasų gamyba.

vačių mergaičių pensionų tinklas, palikta lenkų dėstomoji kalba, nevyko pedagogų personalo kaita, o XIX a. 5–6-uju dešimtmečiais ypač daug dėmesio skirta gimtosios kalbos ir gimtosios istorijos mokymui⁶⁴.

XIX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje Vilniaus privačiuose mergaičių pensionuose dėstė Aleksandras Zdanavičius (Aleksander Zdanowicz, 1805–1868), būsimoji Vilniaus miesto sukilėlių organizacijos miesto išdininko Ignacijaus Zdanavičiaus (Ignacy Kazimierz Antoni Zdanowicz, 1841–1863) tėvas. Aleksandras Zdanavičius, Vilniaus bajorų instituto vyriausiasis mokytojas, visuotinės istorijos dėstytojas, 1859 m. parengė atskirą Lenkijos istorijos vadovėlį jaunimui, prie jo buvo pridėta Abiejų Tautų Respublikos istorinių ir patriotinių simbolių medžiaga ir žemėlapis, skirtas laikotarpiui iki padalijimų⁶⁵. Šio vadovėlio įtaka merginų, pensionų auklėtinių, patriotinėms nuostatoms buvo itin stipri, nes ją savo atsiminimuose akcentavo net kelios 1863–1864 m. sukilimo dalyvės, Zdanavičiaus auklėtinės. Tarp jų A. Sierakauskienė ir E. Tabenskytė, rašydamos atsiminimus gilioje senatvėje⁶⁶. Zdanavičiaus pavyzdys nebuvo vienintelis. Pavyzdžiui, 1846 m. Vilniaus Hermanų šeimos pensione, kuriame mokėsi E. Tabenskytė, buvo aptiktas „įžūlaus turinio“ mokinės dienoraštis. Pensiono auklėtinė Anelė Bokšanskytė (Aniela Bokszańska), reaguodama į 1846 m. vasario–kovo mėn. Krokuvos sukilimą⁶⁷, rašė: „Dieve! Dieve! Po ilgalaikių persekiojimų duok mums greičiau pasidžiaugti laisve, duok mums būti laimėtojais šiame sukilime.“⁶⁸ Dienoraštyje ji dalijosi mintimis ir apie moters tautinių pareigų sampratą: „Mano pareiga mylėti tėvynę, melstis už ją, nuolat save tobulinti, kad galėčiau tapti gera lietuve.“⁶⁹

Reikėtų pažymėti, kad 1861–1862 m. religinėse ir tautinėse manifestacijose aktyviai dalyvavo ne vien privačių pensionų savininkės ir guvernantės, kurių dalis vėliau įsitraukė į sukilimą, bet ir mokinės. 1861 m. birželio 4 d. Vilniaus šv. Stanislovo ir Vladislavo katedroje buvo pastebėta Vilniaus pavyzdinio (valdžios remiamo) pensiono savininkė Karolina Glovackienė (Karolina Głowacka) kartu su 20 pensiono auklėtinių, giedančios patriotines giesmes⁷⁰. Panaši situacija buvo ir Panevėžyje, ir Lydoje, kur pensionų savininkės su auklėtinėmis aktyviai dalyvavo religinėse ir patriotinėse manifestacijose, kas savo ruožtu bylojo apie moterų vidinio susiorganizavimo, organizuoto veikimo apraiškas.

Pavyzdžiui, po gedulingų šv. Mišių 1861 m. gegužės 8 (20) d. Vilniaus šv. Stanislovo ir Vladislavo katedroje, kai politinių himnų giedotojai buvo suimti, ryte apie penkiasdešimt

⁶⁴ Atskirai apie Rusijos imperijos valdžios politiką mergaičių švietimo atžvilgiu rašyta knygoje: MASTIANICA, Olga. *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius, 2012.

⁶⁵ [ZDANOWICZ, Alexander.] *Szkic historyj polskiej dla dzieci w dwóch kursach*. Wilno, 1859.

⁶⁶ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 60; [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 16.

⁶⁷ Austrijos imperijai malšinti Krokuvėje prasidėjusį sukilimą padėjo Rusijos imperijos valdžia. Po sukilimo numalšinimo Krokuva prarado laisvojo miesto statusą, miestas buvo įtrauktas į Austrijos imperijos sudėtį.

⁶⁸ Vypiski iz dnevnika Aneli Bokshanskoi, 24.02.1846. LVIA, f. 567, ap. 2, b. 5957, l. 14.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ BRUCHNALSKA, M. Op. cit., s. 29.

bajorų kilmės moterų nepabūgo, nuėjo prie Vilniaus generalgubernatoriaus rūmų ir prašė paleisti suimtuosius. Moterys dvi valandas bandė perkalbėti generalgubernatorių V. Nazimovą, kol pastarasis nusprendė pakviesti gaisrininkus su vandens statinėmis ir siurbliais bei pagrasino, kad jei neišsiskirstys, aplies jas vandeniu⁷¹. Kaip vėliau savo atsiminimuose teigė Vilniaus politinių bylų tardymo komisijos vadovas generolas Nikolajus Cylovas (Nikolai Tsylov, 1801–1879), dalis šiam organizuotam moterų veiksmui vadovavusių moterų buvo išsiųstos iš Vilniaus į savo dvarus, joms buvo uždrausta grįžti į Vilnių⁷², nors dalis pasipriešino šiam valdžios reikalavimui, kaip tai padarė A. Sierakauskienės vyresnės seserys Teklė ir Juzefa Dalevskytės⁷³.

Tačiau moterų organizuotas viešas pasipriešinimas Rusijos imperijos valdžiai vis neblėso. 1861 m. Vilniuje už dalyvavimą manifestacijose lapkričio ir gruodžio mėnesiais valdžios akiratin pateko 92 asmenys, iš jų – 70 moterų⁷⁴. Manifestacijų metu moterys giedojo politinio turinio kūrinius bažnyčiose, rinko aukas nukentėjusioms nuo valdžios represijų šeimoms, viešai nešiojo Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo simbolius ir gedulingus drabužius. Beje, tokia – pasyvi – moterų pasipriešinimo forma tikrai nebuvo pavienis reiškinys, o besitęsianti organizuota akcija. Būtent organizuotą šios akcijos pobūdį puikiai atskleidžia anų dienų liudininkės laiškas: „Dabar Vilniuje visos apsitaisiusios juodai, o jei kuri apsirengia spalvota suknele, tuojau sieros rūgštimi apliejama arba purvais apmėtoma. Visos visų skrybėlaitės, suknelės ir apsiaustėliai juodi, gatvėje ir bažnyčiose visos, atrodo, nešiotų baisų gedulą.“⁷⁵ Gardino gubernatorius taip pat atkreipė Vilniaus generalgubernatoriaus dėmesį į vieną įvykį, kai 1861 m. birželio 5 d. Balstogės bažnyčioje moterys neleido dalyvauti mišiose toms moterims, kurios nebuvo apsirengusios gedulo drabužiais⁷⁶. Tad neatsitiktinai Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas (1796–1866) neapsikentęs išleido kelis aplinkraščius, nukreiptus prieš moterų „juodas sukneles“⁷⁷.

⁷¹ ŠENAVIČIENĖ, Ieva. *Lietuvos katalikų dvasininkija 1863 metų sukilimo išvakarėse*. Vilnius, 2010, p. 43.

⁷² Sijgizmund Sėrakovskii i ego kazn', s predshestvovavshimi pol'skimi manifestatsiiami v Vil'ne v 1861–1863 godakh. Sost. N[ikolai] TSYLOV. Vil'na, 1867, s. 4.

⁷³ Už patriotinio himno giedojimą Vilniaus Aušros Vartų bažnyčioje 1861 m. lapkričio 4 d. seserys Dalevskytės turėjo būti išsiųstos gyventi į miestelį Vileika (Vilniaus gubernija, Vileikos apskritis). Tačiau seserys šiam sprendimui pasipriešino, vėliau pablogėjo Teklės sveikatos būklė. Seserims buvo skirtas namų areštas. Plg. Predpisanie e. nachalnika gubernii o vysylkie iz Vil'ny devits Dalevskikh, [1861]. LVIA, f. 421, ap. 1, b. 1430.

⁷⁴ BRUCHNALSKA, M. Op. cit., s. 27.

⁷⁵ MULEVIČIŪTĖ, Jolita. *Besotis žvilgsnis. Lietuvos dailė ir vizualioji kultūra 1865–1914*. Vilnius, 2012, p. 164. Pavyzdžiui, Gardino gubernatorius Vilniaus generalgubernatoriui pranešė apie vieną įvykį, kai 1861 m. birželio 5 d. Balstogės bažnyčioje moterims, kurios nebuvo apsirengusios gedulingais drabužiais, kitos moterys neleido dalyvauti pamaldose.

⁷⁶ Pismo Grodnenskogo gubernatora generalgubernatoru, 30.06.1861. In *Sbornik dokumentov...*, s. 88.

⁷⁷ 1863 m. gegužės 31 d. M. Muravjovas išleido atskirą aplinkraščių, kuriame uždraudė moterims nešioti juodas sukneles, juodas sukneles su juodomis prisiūtomis juostelėmis, juodas skrybėles su baltomis plunksnomis (rus. *sultany*), prie drabužių segėti sages su Abiejų Tautų Respublikos herbu, perlaužto kryžiaus atvaizdu. Po kelių mėnesių, lapkričio 4 d., jis papildė ankstesnį aplinkraščių, nurodęs moterims juodas skrybėles puošti gėlėmis, sukneles – spalvotais karoliais ir kaspinais. Žr.: *Sbornik rasporiāzheniī grafa Mikhaīla Nikolaevicha Murav'eva po usmireniū pol'skago miāteža v Sėvero-Zapadnykh guberniīakh*

Šiuose aplinkraščiuose M. Muravjovas moterų gedulingų drabužių nešiojimą įvertino kaip „prielankumą kariniams veiksams“, už kurį turėjo būti baudžiama lygiai taip pat kaip už dalyvavimą sukilime (rus. *всякое сочувствие [...] преследуется закономъ наравнѣ съ самыми [...] дѣйствіями*)⁷⁸. Todėl moterys, taip pat kaip vyrai, nepriklausomai nuo jų „pareigų, socialinės kilmės ir tautybės“ (rus. *безъ различія званія, состоянія и національности*), pirmuosius du kartus už gedulingų drabužių nešiojimą buvo baudžiamos pinigineis bandomis, o trečią kartą – areštuojamos, ir su jomis turėtų būti elgiamasi kaip su sukilimo dalyvėmis (rus. *будутъ арестованы для поступленія съ ними какъ съ соучастницами въ мятежѣ*)⁷⁹. Taigi, M. Muravjovas keitė Valdančiojo Senato 1861 m. rugpjūčio 9 d. įstatymą apie karinę padėtį Vakarų gubernijose, pagal kurį moterims taikyti asmeninį areštą buvo leidžiama tik tais atvejais, kai jos nesumoka paskirtų piniginių baudų arba šios baudos negalėjo būti išieškomos iš jų esamo turto⁸⁰. Nuostatą moteris vertinti kaip sukilimo dalyves M. Muravjovas dar labiau sustiprino prasidėjus areštams ir tardymams. Kaip taikliai pažymėjo T. Bairašauskaitė, tardymo medžiaga rodo, kad sukilimo malšintojams moterys buvo tokios pačios nusikaltėlės kaip ir imperijai pasipriešinę vyrai⁸¹.

Remiantis Vilniaus centrinio archyvo archyvaro, istoriko Vaclovo Veitkos (Wacław Wejtko, 1861–1940) sudarytu sąrašu (1932 m.), baudžiamojon atsakomybėn buvo patraukta 1 701 moteris iš buvusių LDK žemių. Sąraše pavienių moterų pavardžių mažai, paprastai tai motinos, seserys ir dukros, susijusios su suimtais sukilėlių organizacijų nariais, sukilėlių būrių vadais⁸². Rusijos imperijos valdžios teismo institucijos taikė tokią taisyklę: jei buvo suimamas sukilėlis vyras, baudžiamojon atsakomybėn buvo patraukiama visa jo artimiausia šeima – žmona, seserys, motina. Teismo bylose figūruoja ištisos šeimos: sutuoktiniai, vaikai ir tėvai, broliai ir seserys. Dauguma patrauktų baudžiamojon atsakomybėn moterų buvo kilusios iš Kauno (658 moterys), Vilniaus (582 moterys) ir Gardino (254 moterys) gubernijų. Kitos moterys buvo kilusios iš Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo gubernijų.

Moterims taikytų bausmių sistema buvo gana lanksti. Paprastai joms buvo skiriamos ekonominės nuobaudos (piniginės baudos, sekvestras ir nuosavybės konfiskavimas), namų areštas ar trumpalaikis įkalinimas (nuo 1 iki 12 mėnesių). Po teismo sprendimo į Rusijos imperijos gilumą iš 1 701 baudžiamojon atsakomybėn patrauktų

1863–1864. Sost. N[ikola]i TSYLOV. Vil'na, 1866, s. 353. Apie perlaužto kryžiaus atvaizdo simboliką žr.: *Perlaužto kryžiaus kodas. Lietuviški 1862 metų plakatai*: šaltinio publikacija. Parengė Aldona PRAŠMANTAITĖ, Vilnius, 2019, p. 22–37.

⁷⁸ *Sbornik rasporiāzheniī...*, s. 353.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 354.

⁸⁰ *Pravila vremennogo polozheniia o politicheskikh sudakh v Zapadnom kraie vremenno utverzhdiionnykh dlia presledovaniia vinovnykh lichnymi i denezhnymi oshtrafovaniiami, opublikovannykh v ukaze pravitelstvestvuiushsthego senata, 09.08.1861*. In *Sbornik dokumentov...*, s. 107.

⁸¹ BAIRAŠAUSKAITĖ, T. Sukilimo organizacija..., p. 92.

⁸² WEYTKO, W. Op. cit., l. 1–62r.

moterų buvo ištremtos 378 moterys (kas sudaro 22 proc. nuo bendro skaičiaus)⁸³. Tremtį patyrusias moteris reikėtų skirstyti į dvi dalis. Didžiausią ištremtų moterų dalį sudarė šeimų moterys (privalėjo arba savo valia išvykdavo kartu su šeimos vyrais), kitą dalį sudarė moterys, ištremtos vienos, kaip politinės nusikaltėlės (šių moterų skaičius sudarė 3,5 proc. nuo bendro ištremtųjų skaičiaus). Į Rusijos imperijos gilumą, o tiksliau – Sibiro platybes, pateko 186 moterys, kas sudaro 49 proc. nuo bendro ištremtųjų skaičiaus. Daugiausia moterų buvo ištremta į Tomsko, Permės ir Orenburgo gubernijas⁸⁴.

2. Moterų atsiminimai apie 1863–1864 m. sukilimą

78

1863–1864 m. sukilimas moterims pirmiausia buvo skaudi šeimos patirtis, apie kurią prabilti viešai, pasirinkus spausdintą žodį, jos nebuvo linkusios. Neatmestina prielaida, kad pasakojimus apie sukilimą moterys saugojo privačioje erdvėje ir perduodavo šeimos nariams. Ir tokių pavyzdžių būta ne vieno. Taip sukilimo komunikacinės atminties poveikį tautinių nuostatų formavimuisi deklaravo Lietuvos visuomenės ir politikos veikėjas Stasys Šilingas, teigęs, kad „pasakojimais, dainomis iš sukilimo močiutė įdiegė ir išdaigino mano meilę Lietuvos žemei“⁸⁵, jos dvare – Paberžėje – buvo vieno žymiausių sukilimo karinių vadų Kauno gubernijoje kunigo Antano Mackevičiaus (1828–1863) sukilėlių telkimosi vieta⁸⁶. Atmintį apie sukilimą, o tiksliau – ištremtus šeimos narius, stropiai saugojo Felicijos Bortkevičienės motina, kuri nuo mažumės skatino dukras skaityti senelio Hilarijaus Felikso Liutkevičiaus (Hilary Felix Ludkiewicz) ir jo sūnų laiškus iš Insaros (Simbirsko gubernija), o vėliau kartu su dukromis pasiryžo aplankyti savo šeimos narius tremtyje. Šios kelionės įspūdžiai buvo stiprūs, apie juos savo atsiminimuose rašė Felicija ir jos sesuo Juzefa⁸⁷. Kaip žinoma, 1863–1864 m. sukilimo vaizdinys, iš dalies paremtas motinos ir tetos atsiminimais, buvo aktualus

⁸³ Moterys sudarė 10 proc. visų 1863–1864 m. sukilimo tremtinių. Plg. CABAN, Wiesław; MICHALSKA-BRACHA, Lidia. Kobiety powstania styczniowego na Syberii. Zesłanki do Usola i Kunguru. In *Postawy i aktywność kobiet...*, s. 168.

⁸⁴ CEDRO, W. Op. cit., s. 63.

⁸⁵ URBONAS, Vytautas. *Stasys Šilingas. Gyvenimas tautai ir valstybei*. Vilnius, 2010, p. 16.

⁸⁶ Manoma, kad Vilhelmina Šilingienė, taip pat kaip jos vyras Stanislovas Šilingas (Stanisław Szylling, 1819–1894), aktyviai rėmė sukilėlių karinį vadą Kauno gubernijoje A. Mackevičių. Šilingų dvare Paberžėje (dab. Kėdainių r.) buvo A. Mackevičiaus sukilėlių telkimosi vieta. Manoma, kad S. Šilingo močiutė išsiuvinėjo A. Mackevičiaus būriui vėliavą. Už dalyvavimą sukilime S. Šilingas buvo ištremtas į Tomsko guberniją, V. Šilingienė (palikusi pas giminaičius dukrą) emigravo į Prancūziją, kur pragyvenimui užsidirbdavo gamindama popierines gėles ir verbas. Plg. ILGŪNAS, Gediminas. *Antanas Mackevičius. Sukilimo žygiai ir kovos*. Vilnius, 2007, p. 78; ILGŪNAS, Gediminas. Įminta nežinomosios mįslė. *Mokslas ir gyvenimas*, 2008, nr. 1, p. 16–18; *Dailės istorijos šaltiniai nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*: antologija. Sudarytoja Giedrė JANKEVIČIŪTĖ, Vilnius, 2012, p. 656.

⁸⁷ Plg. *1863 metų sukilimas: veidai, vardai, istorijos*. Sud. Raimundas BALZA, Virginija ŠIUKŠČIENĖ. Šiauliai, 2013, p. 153–158; SUBAČIUS, Liudas. *Aplenkusi laiką: Felicija Bortkevičienė, 1873–1945*. Vilnius, 2010, p. 17–18.

rašytojos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės grožinėje kūryboje. Savo kūryboje G. Petkevičaitė-Bitė pasakojo sukilimo tremtinių likimus, sukilimo dalyvių palikuonės moterys neretai tapdavo jos kūrinių pagrindinėmis herojėmis⁸⁸, o pati rašytoja buvo viena pirmųjų, kuri siekė įprasminti moterų, dalyvavusių 1863–1864 m. sukilime Lietuvoje, atminimą⁸⁹. G. Petkevičaitė-Bitė, panašiai kaip sukilimo dalyvio palikuonė Elena Kordzikovskaitė-Romanskienė, o vėliau kraštotyrininkė Marijona Čilvinaitė (1900–1995), tarpukario Lietuvoje rinko moterų žodinius pasakojimus apie sukilimą⁹⁰.

Užrašyti ir viešai pasidalinti savo atsiminimais apie 1863–1864 m. sukilimą moterys nebuvo linkusios. Tokių atsiminimų yra itin mažai. Be to, dalis šių atsiminimų gimė ne tiek pačių moterų iniciatyva. Net A. Sierakauskienė pradėjo rašyti atsiminimus įkalbėta lenkų istorikų, minint sukilimo pradžios penkiasdešimties metų sukaktį. Viešai prabilti ją taip pat skatino asmeninės nuoskaudos – J. Geištoro atsiminimų rankraštis, kuriame tekstą apie vyro ir brolių Pranciškaus ir Tito vaidmenį sukilime ji laikė melagingu⁹¹. Atsiminimus A. Sierakauskienė rašė būdama septyniasdešimt penkerių metų amžiaus, išgyvenusi vyro, brolio Tito, mažametės dukters mirtį, tremtį. Būdama aštuoniasdešimties metų, atsiminimus rašė istoriko Teodoro Narbuto dukra, paskatinta istorikų bendrijos Vilniuje, minint Vilniaus ir Vilniaus krašto prijungimą prie Lenkijos 1920 metais⁹². Taigi, moterys rašė atsiminimus iš didelės laiko perspektyvos, jau turėdamos nemažai papildomos informacijos apie 1863–1864 m. sukilimą bei žinodamos apie šio sukilimo vietą pirmiausia lenkų⁹³ istorinėje atmintyje. Todėl net tos pavienės moterys, kurios deklaravo, jog nori pačios, savo iniciatyva pasidalinti atsiminimais apie 1863–1864 m. sukilimą, puikiai suprato, kad jų atsiminimai yra svarbūs formuojant kolektyvinę atmintį apie sukilimą. Tokia samprata būdinga E. Tabenskytės, o iš dalies T. Narbutaitės-Mončiunskienės atsiminimams.

E. Tabenskytė, kuri savo atsiminimus pavadino „Iš dalios ir nelaisvės. Tremtinės atsiminimai“ (*Z doli i niewoli. Wspomnienia wygnanki*), aiškiai įvardijo savo atsiminimų

⁸⁸ Plg. BLEIZGIENĖ, Ramunė. Traumos atminties vietos: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės „Spauda leista“ ir Jono Biliūno „Liūdna pasaka“. *Žmogus ir žodis*, 2011, t. II, p. 30–38.

⁸⁹ 1935 m. Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugijai sudarant įžymių Lietuvos moterų biografijų rinkinį, G. Petkevičaitė-Bitė rinko moterų atsiminimus apie 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimus. Plg. MARCINKEVIČIENĖ, Dalia. Rinkinio „Įžymios Lietuvos moterys“ sudarymo idėja ir rankraščio likimas. In *Įžymios Lietuvos moterys: XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė*. Parengė Dalia MARCINKEVIČIENĖ. Vilnius, 1997, p. 9–12.

⁹⁰ Tarpukariu Lietuvoje sukilimo įvykiais domėtasi kraštotyriniu lygmeniu. XX a. 3–4-uoju dešimtmečiais paskelbta nemažai atsiminimų apie 1863–1864 m. įvykius. Aktyviai atsiminimus, o tarp jų ir moterų, rinko kraštotyrininkė M. Čilvinaitė. Dalį jos surinktų moterų atsiminimų paskelbė leidiniai „Karo archyvas“, „Gimtasai kraštas“. Plg. Barbaros Lankauskaitės-Vyčiūnienės pasakojimas apie 1863 m. sukilimą. In *Amžininkai – apie 1863 metų sukilimą*. Sud. Remigijus MISIŪNAS. Vilnius, 2013, p. 219–223; PETRULIENĖ, V.(?) Žiupsnelis atsiminimų apie 1863 m. sukilimą. In *Ibid.*, p. 242–247.

⁹¹ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 28–29.

⁹² NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 97.

⁹³ Apie 1863–1864 m. sukilimo vietą lietuvių kolektyvinėje atmintyje žr.: STALIŪNAS, Darius. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius, 2008.

tikslą – asmeninę traumos patirtį paversti bendruomeninės atminties vieta. E. Tabenskytei buvo svarbu, kad jos išgyvenimai neišnyktų, rastų savo vietą ir būtų interpretuojami bendrajame sukilimo kontekste. Todėl pratarėme į skaitytojus ji atvirai rašė, kad „jos atsiminimų, prilyginamų smėlio grūdeliui, neverta niekinti, nes iš grūdelių išauga kalnai, o atskirų žmonių gyvenimas susipina į tautos gyvenimą“⁹⁴. E. Tabenskytė buvo įsitikinusi, kad jos atsiminimai – tai pavyzdys, kaip reikėtų „gyventi, dirbti ir kentėti vardan Tėvynės“⁹⁵. Pasiuokojimo ir meilės tėvynei vaizdiniais taip pat pradėdami T. Narbutaitės-Mončiunskienės atsiminimai. T. Narbutaitė-Mončiunskienė akcentavo, kad dėl patriotinių nuostatų „mes mirdavome kalėjimuose ir Sibiro keliuose“⁹⁶. Tėvynę ji prilygino motinai, atsiminimus pradėdama ištrauka iš poeto Adomo Mickevičiaus eilėraščio „Motinai lenkei“ (*Do matki Polki*), parašyto 1830 m., dar prieš prasidedant sukilimui, ištrauka. Taigi, T. Narbutaitė-Mončiunskienė, rašydama atsiminimus, puikiai suvokė, kad 1863–1864 m. sukilimas yra svarbi lenkų istorinės atminties vieta, ir šią sampratą taip pat siekė įtvirtinti savo atsiminimuose. Tačiau šio politinio įvykio reflektavimas T. Narbutaitei-Mončiunskienei, taip pat kaip daugumai kitų moterų, rašiusių atsiminimus apie 1863–1864 m. sukilimą, dar buvo svetimas.

Kaip ne kartą ir taikliai pažymėta istoriografijoje, apie 1863–1864 m. sukilimo įvykius moterys iš esmės nerašė. Net A. Sierakauskienės atsiminimai, kurie išsiskiria iš bendrojo moterų atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą konteksto⁹⁷, negali būti laikomi sukilimo istorijos šaltiniu. A. Sierakauskienė nematė to, ką aprašė, žinių apie sukilimą ji sėmėsi iš publikuotų darbų ir sukilėlių atsiminimų⁹⁸. Ir A. Sierakauskienės atvejis nėra vienietinis. Net T. Narbutaitė-Mončiunskienė, kuri ne kartą susitikdavo su broliu sukilėlių būrio slėpimosi vietose, kalbėjosi su pačiais sukilėliais ir galėjo pateikti savų refleksijų apie sukilimo organizacinę eigą Lydos apskrityje, atsiminimuose nuo šių vertinimų atsiribojo. Atsiminimų skaitytojui ji siūlo skaityti publikacijas Krokuvos lenkų periodiniame leidinyje „Czas“ („Laikas“, 1848–1934), kuriame, anot jos, esama informacijos „apie kiekvieną mūsų incidentą“⁹⁹. Apie sukilimo įvykius Lydos apskrityje, o iš dalies ir Vilniuje, nerašė ir E. Tabenskytė, nors ji asmeniškai perduodavo informaciją iš Laikinosios Lietuvos ir Rusios provincijų komiteto Lydos apskrities kariniams viršininkams.

Kodėl atsiminimų autorės nerašė apie 1863–1864 m. sukilimo įvykius? Priežastys galėjo būti kelios. Pirmoji ir, matyt, svarbiausioji yra ta, kad moterys nedalyvavo, o dažniausiai buvo atskirtos nuo sukilimo organizacinių darbų, sukilimo organizacijų narių, nors jie ir buvo artimiausi šeimos nariai, pasitarimų. Puikiai apie tai byloja iš-

⁹⁴ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. IX.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 99.

⁹⁷ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 31.

⁹⁸ [BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara.] Moters žvilgsniu į 1863–1864 m. sukilimą. *Krantai*, 2020, nr. 3, p. 13.

⁹⁹ NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 106.

trauka iš A. Sierakauskienės atsiminimų: „Grįžo brolis, kartu su juo atėjo keli ponai – pasišalinau. Brolio kabinete sėdėjo dvi seserys, pasirengusios bėgti į svetainę, jeigu prie vartų pasirodytų policija.“¹⁰⁰ Kita vertus, lieka atviras klausimas, kiek moterys, kurios visgi dalyvavo bendruose pasitarimuose, suvokė aptariamų dalykų esmę. Net T. Narbutaitė-Mončiunskienė, su kuria jos brolis Liudvikas pasidalino apsisprendimu įsitraukti į sukilimą, savo atsiminimuose atskleidė tik vienos diskusijos su Liudviku turinį: „Karštai diskutavome, ar galima suderinti meilę Tėvynei su meile Moteriai.“¹⁰¹ Atsiminimuose T. Narbutaitė-Mončiunskienė taip pat akcentavo brolio abejones ir apmąstymus dėl aplinkinių bajorų ir valstiečių palaikymo bei galimybių pritraukti į sukilėlių gretas kuo didesnę kovojančiųjų skaičių. T. Narbutaitė-Mončiunskienė žymėjo patriotinę atmosferą – „idealus“, kurie buvo skiepijami jos šeimoje nuo ankstyvos vaikystės, kuriuose „brendo mūsų karta – o kartu su ja brendo ir sukilimas“¹⁰². Tačiau ji nesiėmė atskirai vertinti 1863–1864 m. sukilimo tikslų. Ji matė sukilimo svarbą, bet apie jo organizavimą, eigą atskirai nerašė. Matyt, tai buvo sąmoningas T. Narbutaitės-Mončiunskienės, taip pat kaip ir daugumos kitų atsiminimų autorių, pasirinkimas. Kaip taikliai pažymėjo T. Bairašauskaitė, A. Sierakauskienei rūpėjo papasakoti savo šeimos istoriją, įamžinti brolių, o vėliau – vyro, atminimą¹⁰³. Panašiai būta ir su T. Narbutaitė-Mončiunskiene, kuri atsiminimuose akcentavo brolio L. Narbuto „pergalingą veiklą“, o vėliau visą gyvenimą saugojo ir siekė įamžinti brolio sukilėlio atminimą¹⁰⁴. Galima prielaida, kad 1863–1864 m. sukilimas atsiminimų autorėms pirmiausia buvo jų šeimos (-ų) istorija. Todėl neatsitiktinai dalis atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą autorių lygiagrečiai pasakoja ne vien apie jų šeimos dalyvavimą sukilime, bet ir kartu plačiai pristato savo šeimos likimą iki sukilimo ir po jo. Tačiau teigti, kad atsiminimų autorės mato tik šeimos vyrų vaidmenį sukilime, būtų perdėm vienareikšmiška.

Taip, šeimos vyrai buvo pirmoje rašymo apie sukilimą vietoje. Tačiau net A. Sierakauskienė, kurios atsiminimus reikėtų vertinti kaip pastatytą paminklą broliams¹⁰⁵, prisimindama Lietuvos jaunimo brolybės laikus, svarstė: „Lietuvoje vyko bendrasis sąjūdis, todėl mūsų moterys klausė savęs: ar mes galime kuo nors prisidėti ir mūsų brangioje Lietuvoje įveikti bendrą atsilikimą?“¹⁰⁶ Ir būtent šioje vietoje A. Sierakauskienė įrašė keletą savo pamąstymų apie moters socialinių pareigų esmę ir svarbą šeimoje ir visuomenėje (bus aptarta vėliau). Vilniaus „moterų komiteto“ pirmininkės L. Rodzevičienės atsiminimuose taip pat akcentuojama, kad sukilimo metu

¹⁰⁰ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 146.

¹⁰¹ NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 105.

¹⁰² Ibid., p. 103.

¹⁰³ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 31.

¹⁰⁴ T. Narbutaitė-Mončiunskienė teikė informaciją istorikams, kurie ėmėsi rašyti apie jos brolių. Saugodama brolio ir giminės atminimą, pasirašydavo ir save pristatydavo vien mergautine pavarde. Plg. KOWALEWSKA, Zofja. *Dzieje powstania Lidzkiego. Wspomnienia o Ludwiku Narbucie*. Wilno, 1934.

¹⁰⁵ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 31.

¹⁰⁶ Ibid., p. 60.

„mes, moterys, negalėjome kovoti su ginklu rankose, bet neveikli neliko nė viena iš mūsų“¹⁰⁷. Panašaus turinio svarstymai būdingi ir E. Tabenskytei. Atsiminimuose ji savo paskatas įsitraukti į sukilimo veiklą įvardijo taip: „Atėjo lenkėms laikas, kai privalome sunkumų, pavojų sąlygomis ir drąsa prilygti vyrams, būtent tokiu būdu turi prasidėti mūsų emancipacija.“¹⁰⁸ Aišku, E. Tabenskytė, taip pat kaip ir kitos atsiminimų autorės, rašė iš didelės laiko perspektyvos. Jų žodžiai jau galėjo atspindėti po 1863–1864 m. sukilimo pasikeitusį požiūrį į moterų vaidmenį visuomenėje. Kita vertus, atsiminimų autorės turėjo žinoti apie sukilimo istoriografiją, iš dalies grožinę kūrybą, meno kūrinius, kuriuose dar iki Pirmojo pasaulinio karo pradėtas aukštinti motinų, žmonių, seserų pasišventimas ir pasiaukojimas sukilimo metu. Tačiau neatmestina prielaida, kad bent daliai atsiminimų autorių 1863–1864 m. sukilimas bei jo pasekmės buvo naujas savo vertės, savo savarankiškumo, savo jėgų pajautimo ir suvokimo momentas.

82

Ir pirmiausia siūlytumėme akylesnį žvilgsnį atkreipti į T. Narbutaitės-Mončiunskienės atsiminimus, o tiksliau, į atsiminimų autorės minčių seką. Kaip minėta, T. Narbutaitė-Mončiunskienė atsiminimuose nesiėmė atskirai aptarinėti brolio sukilėliškios veiklos. Tačiau net trumpose užuominose ji rasdavo vietą ne tik broliui, bet ir sau: „Papasakosiu apie pirmą pergalę – netoli Vilniaus, Rūdninkuose. Vasario 1 dieną išeidamas į miškus Liudvikas Narbutas, kaip vadas, įsakė man nunešti į Nočią „Manifestą“ ir perskaityti po pamokslo. [...] Antras didelis mūšis įvyko prie Lakštunėnų. Man buvo duotas įsakymas nunešti į stovyklą Nacionalinės vyriausybės įsakymus, truputį pinigų, marškinių.“¹⁰⁹ Po kelių sakinių T. Narbutaitė-Mončiunskienė vėl prisiminė apie save: „Man taip pat buvo duota užduotis – sekti kariuomenės judėjimą, nes valdžios judėjimas buvo padidėjęs.“¹¹⁰ Ir jau čia su dideliu pasididžiavimu, itin vaizdingai ir detalai T. Narbutaitė-Mončiunskienė pasakojo, kaip rizikuodama gyvybe ji apgavo rusų karininkus, pastariesiems išsakius įtarimus dėl patronų gamybos Šiaurių dvare: „Patronus? – klausiu nustebusi. [...] Jūs juokus krečiate! [...] apsietu kvailute. Jie juokiasi, o aš prašau parodyti patroną – tuomet suprasiu, kas tai yra. Vienas iš jų atsistojo ir atnešė saują patronų. Aš imu juos apžiūrinėti ir iš smalsumo vieną imu sukinėti virš papirosams uždegtos žvakės. Kažkuris sugriebia man už rankos, sulaiko ir ima kvatoti – „ten juk parakas“, – o aš nusinešu patronus ant sofos, sukinėju, žaidžiu. Pamatę tokį naivumą, nieko daugiau neklausinėjo ir išėjo nakvynės į kaimą.“¹¹¹ Kitoje atsiminimų vietoje T. Narbutaitė-Mončiunskienė taip pat akcentavo, kad jai buvo „įsakyta juos [sukilėlius] suieškoti miške pagal pušies šakeles (toks buvo ženklas). Suradau ir daviau jiems vedlį į Narbuto stovyklą“¹¹². Lyginant su kitomis atsiminimų autorėmis,

¹⁰⁷ BRUCHNALSKA, M. Op. cit., s. 146.

¹⁰⁸ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 141.

¹⁰⁹ NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 106.

¹¹⁰ Ibid., p. 107, 109.

¹¹¹ Ibid., p. 108.

¹¹² Ibid., p. 100.

T. Narbutaitė-Mončiunskienė daugiau pasakojo apie jai skirtas užduotis. Galima prielaida, kad ji didžiavosi savo veikla, net matė savo didvyriškumą. Neatsitiktinai į atsiminimus ji įvedė 1830–1831 m. sukilimo dalyvės Emilijos Pliaterytės, kovojusios kariniame dalinyje, vaizdinį: „Aš, suprantama, turėjau būti panaši į Pliaterytę“¹¹³ ir atskirai akcentavo savo vykdytos veiklos sukilimo metu pavojingumą. Ji prisiminė: „Turiu šūsnį papirosų ir medalionų, turiu perpečių – jau vien to būtų pakakę, kad kabočiau ant pušies šakos, jeigu mane sučiuptų.“¹¹⁴ Tiesa, T. Narbutaitės-Mončiunskienės atsiminimuose yra užuominų apie baimę, jaudulį, vykdamat patikėtas užduotis. Tačiau net šis akcentavimas taip pat turėjo parodyti jos pačios didvyriškumą. „Kojos dreba, bet veide šypsena“, – rašė ji, prisimindama kratos epizodą gimtajame dvare¹¹⁵. Reikėtų pripažinti, kad T. Narbutaitės-Mončiunskienės atvejis labiau vienetinis.

Daugelis atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą autorių tik užsimena apie skirtas užduotis, bet nesiima jų detalizuoti. Net L. Rodzevičienė, Vilniaus „moterų komiteto“ pirmininkė, atsiminimuose rašo, kad koordinavo savanoriškų finansinių aukų rinkimą, Laikinojo Lietuvos ir Rusijos provincijų komiteto įsakymų, aplinkraščių, korespondencijos sklaidą, materialinį ir moralinį suimtųjų ir jų šeimos narių palaikymą. Rodzevičienei labiau rūpėjo ne skirtų užduočių turinys, jų sunkumas ar rizikingumas, o tai, kaip sėkmingai ir organizuotai jai, kaip „moterų komiteto“ pirmininkei, pavyko jas paskirstyti ir įgyvendinti. Ji vertino ir didžiavosi savo organizaciniais sugebėjimais, kartu pabrėždama, kad vidinis susitelkimas, pareigingumas ir atsakingumas buvo būdingas visoms Vilniaus „moterų komiteto“ narėms. L. Rodzevičienė taip pat užsimindavo apie tai, kaip sukilimo įvykiai dvasiškai keitė moteris. Kaip pavyzdį ji nurodė Elžbietos Dmochovskienės (Elžbieta Dmochowska) – Vilniaus vyskupo brolio žmonos – atvejį. E. Dmochovskienė, L. Rodzevičienės teigimu, nors buvo „labai veikli ir pasišventusi asmenybė, tačiau išoriškai stebėtinai rami, tarsi ramiai tekantis upelis“¹¹⁶. Pavojaus akimirka, kai į jos namus pasibeldė pareigūnai ir paklausė: „Ar čia gyvena Elžbieta Dmochovskienė?“, ji abejingai atsakė: „Ne, čia tokia negyvena“, nors puikiai žinojo, kad turėjo būti areštuota, ir uždarė duris¹¹⁷. Kartu L. Rodzevičienė prisiminė, kaip sunkiai moterims sekėsi suvaldyti jausmus, stebint artimų vyrų mirties bausmes, ir neišsiduoti. Ji pasakojo atvejį su savo jaunesniąja keturiolikos metų seserimi Scholastika Jamontaite, kuri negalėjo susivaldyti nuo didelio gailėsčio ir skausmo, stebint Tito Dalevskio kelią į Lukiškių aikštę. Scholastika užbėgo priešais einantiems ir, pastebėjusi Tito žvilgsnį, visiškai pamiršo atsargumą ir galvos judesiais jį žegnojo¹¹⁸. Panašus epizodas aprašytas ir T. Narbutaitės-Mončiunskienės atsiminimuose.

¹¹³ Ibid., p. 103.

¹¹⁴ Ibid., p. 109.

¹¹⁵ Ibid., p. 108.

¹¹⁶ BRUCHNALSKA, M. Op. cit., s. 148.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid. L. Rodzevičienė ir kitos moterys iš karto suprato šio sesers poelgio pavojų. Jaunesnioji sesuo turėjo būti iš karto suimta, bet visos pažįstamos ir nepažįstamos moterys apsupo pareigūną, jis sutriko, o L. Rodzevičienės sesuo įsėdo į pirmą pasitaikusį vežimą ir sėkmingai pasiekė namus.

Ji stebėtinai tiksliai išpasakojo Zofjai Kowalewskai, rašiusiai knygą apie L. Narbutą, mintis ir jausmus, atvykus į mūšio lauką: „Lauke prie miško pamačiau nuogus, kraujuje paskendusius kūnus! Galvoje sukosi mintis: atsiklaupsiu prie pirmojo lavono, pasakysiu, kad tai Narbutas. Gal jis dar gyvena ir bus apsaugotas. Bet jau pamačiau Liudviką. Turėjo žaizdą ant kaklo. Kritau prie jo ant kelių. Sielvartas užvaldė širdį.“¹¹⁹

Kitas momentas, kuriam atsiminimų autorės skyrė ypatingą dėmesį, buvo tardymas, kuris joms buvo didelis išbandymas, reikalavęs daug moralinių jėgų, vertęs priimti asmeninę atsakomybę už savo žodžius. Prieš tardytojus jos stėjo vienos, kaip pavieniai individai, atskirti nuo savo šeimos narių. Ir tai buvo didelis iššūkis, kurį moterys prisimindavo rašydamos atsiminimus net gilioje senatvėje. Šiais atsiminimais jos dalinosi tarpusavyje. Neatsitiktinai A. Sierakauskienė savo atsiminimuose atskirą vietą skyrė jausmams ir mintims apie seserį Teklę Dalevskytę (Tekla z Dalewskich Jenikowa, 1829 – po 1914)¹²⁰, atsidūrusią Vilniaus areštiniėje, kitaip dar vadinamoje citadele:

„Žengiant į kamerą ją pribloškė sunkus, prisiplėkęs oras, beveik visiška tamsa, nes pro siaurą, storame mūre įkypai įkaltą langelį silpna šviesa negalėjo prasiskverbti į vidų. Žengė porą žingsnių toliau – ten stūksojo kažkoks iš lentų sukaltas gultas, ant jo – susigulėję nepridengti šiaudai, staliukas ir kėdė. Ją krėtė drebulys – iš šalčio? Iš baimės? Iškart suprato, kokia baisi jos padėtis. Taigi čia, šioje šaltoje, drėgnoje belangėje, turės praleisti daugybę dienų, savaitių, gal metų? Tačiau viską, ką prieš tai jautė, permušė vis ta pati vyraujanti, baisi mintis. Ką pasakysi? Kaip paaiškinsi, kad dėl tavo kaltės nenukentėtų kiti?“¹²¹

Tardomos ir kalinamos moterys turėjo priimti sunkius sprendimus, nors šeimos nariai ir draugai stengėsi reguliuoti moterų parodymus. Bent taip buvo T. Dalevskytės atveju, kai jos brolis Pranciškus¹²², tuo metu irgi kalinamas Vilniaus citadelėje, sugebėjo perduoti raštelį su atitinkamais nurodymais dėl liudijimo¹²³. E. Tabenskytė, kurios pirmoji apklausa vyko Lydos kalėjime, taip pat ieškojo patarimo. Jos sveikatos būklė tikrinusio seniai pažįstamo gydytojo ji atvirai paklausė: „Tardytojai viską žino, ar turiu prisipažinti?“ Ir gavo atsakymą: „Saugok Dieve.“¹²⁴ Tačiau galutinius spren-

¹¹⁹ KOWALEWSKA, Z. Op. cit., s. 52.

¹²⁰ Po tardymo T. Dalevskytė administracine tvarka buvo ištremta į Inсарą Penzos gubernijoje. Vėliau tremtyje ji vienintelė iš Dalevskių seserų gyveno kartu su A. Sierakauskiene Borovičiuose, Samaroje ir Sankt Peterburge.

¹²¹ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 68–69.

¹²² Pranciškus Dalevskis (Franciszek Dalewski, 1825–1904), vienas Lietuvos jaunimo brolybės sąjungos steigėjų, už šią veiklą nuteistas 15 metų katorgos. 1860 m. grįžo į Vilnių, už dalyvavimą sukilime nuteistas 20 metų katorgos. Bausmę atliko už Baikalo, Sivakove, gyveno Irkutske, Naugarde, 1883 m. apsigyveno Varšuvoje. DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 258.

¹²³ Ibid., p. 69.

¹²⁴ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 48.

mus visgi priimdavo pačios moterys. Tardymo protokolai neatspindi pokalbio atmosferos. Sunku pasakyti, kada tardomoji buvo spaudžiama, kada buvo kalbama ramiai. Todėl lieka atviras klausimas, kodėl tardymo metu moterys pasirinkdavo vieną ar kitą poziciją – kantriai tylėti ar išduoti. Akivaizdu vien tai, kad tardymas moterims buvo moralinių pasirinkimų metas. Apie tai puikiai byloja E. Tabenskytės atvejis. Šis atvejis yra vienas retesnių, kai galima suimtosios tardymo eigą palyginti su tuo, ką ji vėliau aprašė savo atsiminimuose.

Atsiminimuose E. Tabenskytė neprisipažino, kad melavo tardytojams neturėjusi jokių ryšių su sukilimo organizatoriais Vilniuje ir Lydos apskrityje, neišdavė, kad sukilėlių būriui perduodavo korespondenciją, maisto atsargas, drabužius ir pinigus, nekalbėjo apie savo pagalbininkus, tarp jų Aleksandrą Jačiūtę, kuri tuo metu buvo ieškoma¹²⁵. E. Tabenskytė taip pat nenorėjo prisipažinti, kad asmeniškai pažinojo Lydos apskrities karinį viršininką Vitoldą Gažycą (Witold Gażyc, 1841–1864), o prakalbo apie šią pažintį akistatos su V. Gažycu metu, pastarajam išdavus¹²⁶. Tačiau ir šiuo atveju E. Tabenskytė kūrė pasakojimą apie tai, kad V. Gažycas į jos dvarą buvo atvykęs atsiimti tėvų piniginę skolą, apie tikrąją Lydos apskrities viršininko apsilankymo priežastį ji tylėjo¹²⁷. Reikėtų pasakyti, kad E. Tabenskytė nesijautė besielgianti moraliskai neteisingai, duodama melagingus parodymus. Kaip tik atvirkščiai, E. Tabenskytė, taip pat kaip T. Dalevskytė, seserys Jamontaitės, net vienuolė Ona Dombrovskytė, siekė neišduoti, neprisipažinti pažįstančios žinomus asmenis, taip siekdamos juos apsaugoti. Šios moterys ir jaunos merginos tardymo metu kantriai tylėjo, nors, kaip rašo E. Tabenskytė atsiminimuose, tardytojai ne kartą ją ragino prisipažinti ir taip palengvinti savo dalį bei gauti palankesnę tardymo komisijos nuosprendį. E. Tabenskytė manė, kad jos krikščioniška pareiga pačiai neišsiduoti ir neišduoti kitų. Todėl pakeliui į tremtį sutikusi V. Gažycą ir aprašydama pokalbį su juo, E. Tabenskytė akcentavo, kad pastarasis neturi tvirtų religinių, kartu ir moralinių pagrindų, nes buvo stačiatikis, jo motina – unitė, o jis pats „savo tikėjimo nemylėjo ir į pomirtinį gyvenimą netikėjo“¹²⁸. E. Tabenskytė atsiminė, kad tremtyje sutiktas V. Gažycas jai buvo itin prielankus, pasakojo apie daugelį dalykų, o daugiausia apie savo sunkią savijautą, nes dauguma tremtinių į jį žiūrėjo paniekinamai, kaip asmenį, tardymo metu sukom-

¹²⁵ Savičiaus gailėstingųjų seserų ligoninės vienuolės šaritės Anelė Gajevskytė ir Ona Dombrovskytė buvo suimtos po kratos ligoninėje. Kratos metu buvo rasti du padirbti pasai, aštuoni pasų blankai. Šiuos dokumentus kratos metu O. Dombrovskytė siekė paslėpti (kratos metu pasiprašiusi išeiti, pasus ir pasų blankus ji paliko išvietėje). Akistatos su provokatoriumi Viktoru Gajevskiu metu O. Dombrovskytė paneigė visus jo parodymus, neprisipažino žinanti, kur yra sukilimo organizacijos Vilniuje archyvas ir net neigiamai pasisakė prieš sukilėlius. Plg. Delo o vozvrashchenii iz ssylki Frantsa Dalevskogo i ego semeistva priniavshikh uchastie v miatezhe, [1862–1872]. LVIA, f. 378, PS, 1863 m., b. 999, l. 12v.

¹²⁶ Voennosudnoe delo proizvedennoe v komissii Voennogo Suda, uchrezhdennoi pri Vilenskom Ordonhauze po polevomu ugovnomu polozheniiu nad praporshchikom leib dragunskogo Pskovskogo ee Velichestva polka Antonom Klimontovichem, dvorianami Aleksandrom Ianovskim, Fridrikhom Kellerom i devitsei Elisavetoiu Tabenskoiu, [1863–1872]. LVIA, f. 1248, ap. 1, b. 206, l. 37.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 64.

promitavusį kelis Lydos apskrities dvarininkus sukilėlius¹²⁹. E. Tabenskytė V. Gažycą abejingai išklausė, bet nesiėmė jo paguosti, matyt, atsimindama jos pačios tardymą ir akistatą.

Atsiminimuose E. Tabenskytė išreiškė daug emocinės nuoskaudos ir pykčio dėl Antono Klimontovičiaus elgsenos tardymo metu. Šis dvidešimt dvejų metų amžiaus karininkas, įstojęs į L. Narbuto sukilėlių būrį, tardymo metu kalbėjo apie tai, kad E. Tabenskytė, grasindama sukilėlių susidorojimu su jo šeima, skatino įsitraukti į sukilėlišką veiklą¹³⁰. Iš baimės dėl savo šeimos narių gyvybių, A. Klimontovičius įstojo į būrį. A. Klimontovičius melavo, siekdamas sumažinti savo kaltę, tikėdamasis, kad jam, kaip karininkui, kuris išdavė Rusijos imperijos valdžiai duotą priesaiką, pasiseks pakeisti mirties bausmės nuosprendį švelnesne kardomąja priemone. Akistatos su A. Klimontovičiumi metu E. Tabenskytė atvirai pasakė, kad pastarasis meluoja¹³¹, o atsiminimuose ji akcentavo, kad jaunuolis kreipėsi į tardytojus su ašaromis, vis kartodamas, kad dėl E. Tabenskytės įkalbinėjimų ir grasinimų jis priėmė sprendimą įsitraukti į sukilėlišką veiklą¹³². Atsiminimuose E. Tabenskytė taip pat pabrėžė, kad trumpam pasišalinus tardytojui, A. Klimontovičius priėjo prie jos ir tyliai pasakė: „Nieko poniai neatsitiktų, jeigu prisipažintum, o mane tai išgelbėtų nuo mirties.“¹³³ E. Tabenskytė atsakė: „Gailiuosi, kad negalėjau šito numatyti.“¹³⁴ Tačiau savo parodymų E. Tabenskytė visgi nepakeitė net tada, kai prie jos priėjęs pats tardytojas kreipėsi šiais žodžiais: „Pražudei, poniai, šį jaunuolį pačiame jėgų žydėjime. Jis bus nubaustas mirties bausme.“¹³⁵ E. Tabenskytė ir toliau teigė, kad A. Klimontovičius meluoja, bet, siekdama sušvelninti nuosprendį, kaip jai atrodė, prabilo apie tai, kad „jos sutiktas A. Klimontovičius norėjo pasiduoti policijai“¹³⁶. E. Tabenskytė buvo įsitikinusi (taip ji rašė atsiminimuose), kad šie jos žodžiai buvo lemtingi, nes A. Klimontovičiui mirties bausmė buvo pakeista į 20 metų sunkiųjų darbų nuosprendį¹³⁷. Vargu ar E. Tabenskytė buvo teisi, nes audiatoriato nuosprendį dėl A. Klimontovičiaus pakeitė M. Muravjovas, kartu sušvelnindamas bausmę ir pačiai E. Tabenskytei, kurią tardymo komisija buvo priskyrusi prie antros kategorijos politinių nusikaltėlių grupės ir skyrusi sunkiuosius darbus gamyklose ketveriems metams¹³⁸. M. Muravjovas E. Tabenskytę priskyrė prie ketvirtos kategorijos politinių nusikaltėlių, panaikino bajorų teises ir išsiuntė į Tomsko guberniją¹³⁹. Visas tardymo Vilniuje laikotarpis,

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Voennosudnoe delo... LVIA, f. 1248, ap. 1, b. 206, l. 13.

¹³¹ Ibid., l. 37.

¹³² [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 53.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Voennosudnoe delo... LVIA, f. 1248, ap. 1, b. 206, l. 64.

¹³⁸ Ibid., l. 84.

¹³⁹ Ibid.

užsitęsęs nuo 1863 m. rugsėjo 1 d. iki lapkričio 3 d., E. Tabenskytei buvo didelis emocinis sukrėtimas. Ji atsiminimuose, skirtingai nei T. Narbutaitė-Mončiunskienė, neslėpė¹⁴⁰ savo sunkios psichologinės būsenos ir net ją akcentavo: „Negaliu išpasakoti, ką jaučiau, kas mano sieloje darėsi! Tai buvo agonija [...] girdėjau sielvarto balsus, skausmo aimanavimus [...] atsiklaupiau ant kelių ir visa ašarose ilgai šaukiau: „Dieve, pagailėk mūsų“¹⁴¹. E. Tabenskytė taip pat prisiminė, kaip „jos širdis daužėsi, kaip akyse buvo tamsu“, kai ėjo duoti parodymų; atsiminė, kaip „užsiverkusi ir iškankinta“ atėjo į Vilniaus areštines salę išklausti savojo teismo nuosprendžio. Matyt, E. Tabenskytė neperdėjo savo emocinės savijautos, nes net jos tardymo protokoluose, kuriuose paprastai fiksuojama sausa ir tiksli informacija, skliaustuose buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad E. Tabenskytė atrodo gerokai vyresnė nei 32 metų moteris¹⁴².

Aišku, tardymo metu moteris, taip pat kaip vyrai, elgėsi skirtingai. Būta ir moterų, kurios nesigėdijo išdavystės, pavyzdžiui, E. Tabenskytės pažįstama Paulina Kondratovičienė (Paulina z Mitraszewskich Kondratowiczowa, 1827–1896), kuri per akistatą išdavė A. Sierakauskienės brolių Tita Dalevskį. Toks P. Kondratovičienės, poeto Vladislavo Sirokoslės (Ludwik Władysław Franciszek Kondratowicz, 1823–1862) našlės, poelgis A. Sierakauskienės šeimai buvo itin sukrečiantis, nes A. Sierakauskienė net atsiminimuose vaizdžiai perteikė išdavikės žodžius: „Ko čia pasijuodina, pone, tikėdamasis, kad nepažinsiu. Ogi, pažinsiu ir aš, ir mano vaikai!“¹⁴³ Atsiminimuose A. Sierakauskienė priminė, kad „ši nelaimingoji moteris, kuri išdavė mūsų brolių, pasmerkė jį mirčiai“¹⁴⁴, taip pat apkartino draugo – poeto V. Sirokoslės – šeimos gyvenimą, paankstino jo mirtį (mirė 1862 m.). P. Kondratovičienės poelgis A. Sierakauskienės viešai vadino „gėdingu“ ir laikė nepateisinama, kad ši panaudojo „nekaltus vaikus sekti blogu motinos pavyzdžiu“¹⁴⁵. Šioje vietoje reiktų pabrėžti, kad vaikų tema A. Sierakauskienės atsiminimuose nebuvo atsitiktinė ir susijusi ne vien su tuo, kad tardoma, o vėliau tremiama ji pati laukėsi kūdikio.

Moterų atsiminimuose apie 1863–1864 m. sukilimą vienaip arba kitaip iškyla vaikų tema, kas savo ruožtu byloja apie tai, kaip sukilimo metu buvo trinama riba tarp viešosios ir privačios erdvės. Kaip taikliai pažymėjo M. Koronkiewicz-Hupajło, sukilimas

¹⁴⁰ Reiktų atkreipti dėmesį, kad T. Narbutaitė-Mončiunskienė atsiminimuose tik pažymėjo, kad jai pavyko pasprukti nuo valdžios pareigūnų, ir nuo 1864 m. „prasidėjo mano klajonės“ (NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 100). Atsiminimuose ji neprisipažino, kaip jai buvo sunku atvykus vienai į Paryžių. Tik draugei Zofjai Kowalewskai, kuri rašė atskirą knygą apie L. Narbutą, ji papasakojo, kad Paryžiuje jos nepriėmė pas save gyventi tėvo giminaitė (kurios pagalbos Teodora itin tikėjosi), bijodama, kad neteks valdomų turtų gimtiniėje. Pažįstamas kunigas siūlė Teodorai stoti į vienuolyną, kol nuo šio Teodorai sunkaus ir nepriimtino sprendimo išgelbėjo grafų Pšezdzeckių šeima, pasiūliusi guvernantės vietą. 1914 m. Teodora apsigyveno Krokuvoje, paskutines dienas praleido senelių ir invalidų namuose. Plg. NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 98; KOWALEWSKA, Z. Op. cit., p. 67.

¹⁴¹ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 52.

¹⁴² Voennosudnoe delo... LVIA, f. 1248, ap. 1, b. 206, l. 60.

¹⁴³ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 69–70.

¹⁴⁴ Ibid., p. 70.

¹⁴⁵ Ibid.

keitė šeimų moterų kasdienybę, kratos namuose vyko vaikų akivaizdoje, o motinos emocinė savijauta atsiliepdavo ir vaikų fizinei sveikatai. Apie tai nebijojo viešai prisipažinti Vilniaus „moterų komiteto“ pirmininkė L. Rodzevičienė, kuri buvo keturių mažamečių vaikų motina. Atsiminimuose ji rašė: „Po vyro arešto patyriau didelį sukrėtimą, privalėjau krūtimi maitinti vaiką, bet skausmas ir sielvartas persidavė vaikui. Iki tol stiprus ir sveikas vaikas akyse pradėjo nykti, o gydytojai nieko patarti negalėjo.“¹⁴⁶ Tačiau tuo pačiu metu L. Rodzevičienė dalijosi prisiminimu, kaip kratos namuose metu ją išgelbėjo vyresnioji septynerių metų duktė. L. Rodzevičienė pareigūnų prašė, kad krata nebūtų atliekama vaikų akivaizdoje, o iš kambario turėjusiai pasitraukti dukrai ji spėjo perduoti slapta raštelį¹⁴⁷. Kartais vaikai „pagelbėdavo“ ir valdžios pareigūnams. Taip atsitiko su E. Tabenskyte. Ieškomą E. Tabenskytę ūkiniame pastate dvi savaites slapstė jos sesuo Emilija Vrublevskienė (Emilia Wróblewska). Tačiau seseriai išvykus į pamaldas bažnyčioje, E. Tabenskytė neiškentė ir išėjo iš slėptuvės prie dukterėčių ir sūnėnų, kurie žaidė šalia ūkinio pastato. Tuo metu į dvarą atvyko pareigūnai, ir žaidžiantys vaikai paklausti atsakė, kad tai ne jų motina, o „teta Elžunia“¹⁴⁸.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad sukilimo įvykiai, o tiksliau – kratos, trynė moterų intymumo ribas. Kratos taip pat buvo atliekamos moterų kambariuose, o moterys, slapstydamos dokumentus, kartais rizikuodavo savo vaikų gyvybėmis. Ir moterims tai buvo labai sunkus, bet neišvengiamas sprendimas. Neatsitiktinai A. Sierakauskienė atsiminimuose vaizdžiai atpasakojo emocinę būseną prekybos tarpininkės Cirkos, kuri A. Sierakauskienės slaptus dokumentus paslėpė dukters lopšyje:

„Aš jau nebegyva! Jau mirusi! Įpuolė, vos spėjau tą nelemtą ryšulį pakišti po savo Sorka, gulinčia lopšyje. Bjaurėdamiesi vargšu kūdikiu, apvertė su visu lopšiu. Kūdikis iškrito ant grindų, ant jo nusileido pūkinė antklodėlė. Lopšio dugne nieko nebuvo. Antklodėlė uždengė ryšulį ir kūdikį. Dievas pasigalėjo mūsų ir jūsų.“¹⁴⁹

Galima įsivaizduoti, kokius jausmus patyrė Cirka, kai jos kūdikis kratos metu buvo numestas ant grindų, ir kaip tie jausmai įsirėžė į A. Sierakauskienės atmintį, kad juos stebėtinai tiksliai ji perteikė praėjus penkiasdešimčiai metų nuo aprašomų įvykių. Skirtingai nei kitų atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą autorių, A. Sierakauskienės atsiminimuose nėra aprašomas kelias į tremtį ir pati tremtis, nors šis gyvenimo etapas jai taip pat buvo svarbus. A. Sierakauskienė ketino tęsti atsiminimus, kuriuose norėjo aprašyti „mūsų istoriją Rusijos tremtyje“¹⁵⁰. A. Sierakauskienės atsi-

¹⁴⁶ KORONKIEWICZ-HUPAJŁO, M. Op. cit., s. 154.

¹⁴⁷ Ibid., s. 152.

¹⁴⁸ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 44.

¹⁴⁹ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 105.

¹⁵⁰ Ibid., p. 30.

minimuose labai vaizdžiai aprašoma tik sesers Teklės Dalevskytės emocinė būseną keliant jį tremtį, kas rodo, jog moterys dalijosi patirtais išgyvenimais¹⁵¹, o jie buvo tokie stiprūs, kad ilgam išliko atmintyje. Panašius jausmus patyrė ir E. Tabenskytė, kuri keliui į tremtį ir gyvenimui tremtyje skyrė labai daug dėmesio atsiminimuose. E. Tabenskytė rašė, jog ją perpildydavo jausmai, sielvartas, baimė, kad ji išvyksta iš gimtosios žemės, negalėdama atsisveikinti ir nieko nežinodama apie tolesnį įkalintų tėvo ir jaunesnės sesers Antaninos likimą. Atsiminimuose E. Tabenskytė rašė, kad „neviltis buvo tokia didelė, būta taip sunku“, kad „mano vietoje daugelis pagalvotų apie savižudybę [...] Tačiau reikėjo toliau gyventi ir toliau keliauti“¹⁵².

Akivaizdu, kad tremtis, kelias į tremtį moterims buvo labai sunkus vidinis sukrėtimas. Keliaudamos į tremtį moterys susitelkia į save, į savo vidinius išgyvenimus, todėl jos, skirtingai nei vyrai, nemato ir neaprašo nei pasikeitusių gamtos sąlygų, nei tenykščių gyventojų etninės sudėties, papročių, gyvenimo būdo. Puikiai ši vidinė savijauta atsispindi E. Tabenskytės atsiminimuose. Tik vienoje atsiminimų vietoje ji žavisi atsiveriančiais gamtos vaizdais, keliaujant laivu Volgos upe, tačiau čia pat vėl pasineria į skaudžius prisiminimus, atsiduoda nuogaštavimui dėl nežinomo įkalinto tėvo ir sesers likimo¹⁵³. Keliaudama į tremtį E. Tabenskytė kovoja su dideliu vienišumo jausmu, apie kurį nuolat rašo, o patį kelią į tremtį ji vertina kaip didelį iššūkį jos lytiškumui, socialinei kilmei. Todėl atsiminimuose ji laikė būtina akcentuoti, kaip, paskelbus nuosprendį, turėjo išsirengti, palikti įprastą moterišką, bajorišką aprangą ir apsivilkti visiems tremtiniams – vyrams ir moterims – vienodus drabužius: „sermėgą iš pilko audinio su geltonu lopinėliu ant pečių ir užsidėti baisią kepurę iš to paties audinio. Paliko tik savus batelius“¹⁵⁴. Laukiant išvykimo iš Vilniaus į tremties vietą, ji buvo uždaryta Lukiškėse su moterimis, įkalintomis už žmogžudystę: „Pamačius jų baisesias figūras, mane sukaustė baimė: daug dalykų galėjau įsivaizduoti, bet niekada nesitikėjau, kad turėsiu atsidurti tokioje kompanijoje. Neturėjau drąsos prisitarti prie šių asmenų, netekau sąmonės.“¹⁵⁵ Atsiminimuose E. Tabenskytė taip pat pabrėžė, kad keliauti į tremtį jai teko vienai su vyrais, vėliau su moterimis iš prastuomenės – valstiečių¹⁵⁶. Reikėtų pabrėžti, kad E. Tabenskytė, po nuosprendžio netekusi bajoriškų teisių, visgi ganėtinai iš aukšto žiūrėjo į moteris iš kitų socialinių grupių – valstiečių. Keliaujant į tremtį kartu su moterimis iš Ibianų kaimo (Kauno gubernija), ją labai stebino moterų nerūpestingumas vaikų atžvilgiu – E. Tabenskytė trikdė nuolatinis vaikų verksmas ir tai, kad vaikai nustodavo verkti tik pervargę¹⁵⁷. Ar atsitiktinai, ar ne, bet atsiminimuose ji perpasakojo pokalbį su viena ibėniške valstietė. Šis epizodas turėjo paliudyti ir išryškinti skirtumą tarp bajorų ir valstiečių: „Mes, valstietės, be ginklų, jėga mus pasiėmė, ir nėra nieko stebėtina, kad mus

¹⁵¹ Ibid., p. 72.

¹⁵² [TABEŅSKA, E.] Op. cit., s. 89.

¹⁵³ Ibid., s. 88.

¹⁵⁴ Ibid., s. 52.

¹⁵⁵ Ibid., s. 56.

¹⁵⁶ Ibid., s. 57.

¹⁵⁷ Ibid., s. 58.

veža, bet jūs – stiprios, apginkluotos, išsilavinusios, kodėl čia esate?”¹⁵⁸ Reikėtų atkreipti dėmesį, kad pakeliui į tremtį E. Tabenskytė sugebėjo sau išrūpinti patarnautoją – valstietį iš Žemaitijos. Socialinių grupių santykių problema iškylo ir kituose moterų atsiminimuose apie 1863–1864 m. sukilimą, tačiau ji vertinama kitaip nei E. Tabenskytės.

Antai T. Narbutaitė-Mončiunskienė pateikdavo bajorų ir valstiečių susitelkimo vieno tikslo vardan pavyzdžių. Atsiminimuose ji pasakojo apie Marytę – Šiaurių batsiuvio dukterį, buvusią baudžiauninę, kuriai „aš buvau dovanojusi laisvę ir kurią mes buvome įtraukę į savo veiklą (ji buvo davusi priesaiką)”¹⁵⁹. Marytės vardu buvo siunčiama korespondencija iš Sankt Peterburgo, tarp jų Pranciškaus Narbuto redaguojamas leidinys „Skowronek“ („Vieversys“)¹⁶⁰. Tačiau daugeliu atvejų, kaip rodo tardymo medžiaga ir net pačios T. Narbutaitės-Mončiunskienės pasakojimai, bajorų namuose tarnavę valstiečių kilmės asmenys buvo nušalinami nuo šeimos reikalų. Kaip mini Zofja Kowalewska, kuri knygoje apie L. Narbutą rėmėsi jo sesers pasakojimais, tą vakarą, kai Narbutas rengėsi išvykti organizuoti sukilėlių būrį, tarnai iš namų buvo paleisti¹⁶¹. Jamontų motina Scholastika, siekdama apsaugoti į sukilimo veiklą įsitraukusius vaikus, o pirmiausia sūnų Juozapą, atsisakė visų tarnų vyrų, bijodama, kad jie gali išduoti sūnų¹⁶². Namuose liko viena tarnaitė Karolina Purkevičiūtė (šeimininkų vadinama Karusia), kuri tardymo metu teigė, kad „ji niekada nebuvo įleidžiama į ponios S. Jamontienės kambarį, durys nuo manęs visada buvo uždarytos, ir aš negalėjau matyti, ar šiame kambaryje kažkas buvo, ar ne”¹⁶³. Sunku atsakyti, ar ši dvidešimties metų valstietė melavo, siekdama apsaugoti savo šeimininkus, ar sakė tiesą. Tačiau akivaizdu tai, kad sukilėlių šeimų nariai siekė kiek įmanoma atsiriboti nuo aptarnaujančiojo personalo dėmesio, nes kambarinės, kiemsargiai, vežikai taip pat buvo kviečiami duoti parodymų ir neretai tapdavo savo šeimininkų išdavikais, kaip tai atsitiko Narbutų šeimoje¹⁶⁴.

Kelionių į tremtį ir gyvenimo sąlygų tremtyje aprašymais paprastai baigiama didesnioji dalis moterų atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą, nors kai kurios moterys šioje atsiminimų vietoje nevengė papasakoti ne vien apie savo šeimos narių, pažįstamų, bet ir savo likimą po sukilimo. Tai savo ruožtu leidžia kelti prielaidą, kad moterys 1863–1864 m. sukilimą vertino kaip lūžinį laikotarpį savo šeimoje, bet ir pačių moterų asmeninio gyvenimo, savivertės, o iš dalies socialinio vaidmens visuomenėje kaitą.

¹⁵⁸ Ibid., s. 79.

¹⁵⁹ NARBUTAITĖ-MONČIUNSKIENĖ, T. Op. cit., p. 106.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ KOWALEWSKA, Z. Op. cit., s. 22.

¹⁶² MASTIANICA-STANKEVIČ, O. Op. cit., p. 22.

¹⁶³ Delo Vremennogo Polevogo auditoriata Vilenskogo voennogo okruga ob otstavnom inzhiner-kapitane Iosife Kalinovskom i drugikh, [1863–1865]. LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 63.

¹⁶⁴ Remiantis Narbutų šeimos vežiko parodymais, Šiaurių dvaro teritorijoje buvo rasti užkasti trys ginklai ir trys pūdai parako (vienas pūdas – 16,38 kg). Plg. Raport Vilenskoj sledstvennoj komisii po politicheskim delam v osoboe otdelenie glavnogo nachalnika kraia, 22.12.1863. LVIA, f. 378, PS, 1863, b. 807, l. 2.

Taigi E. Tabenskytė 1863–1864 m. sukilimą ir jo pasekmes vertino kaip savo pačios ir kitų moterų gyvenimo istorijų riboženklių: „Kiekviena iš mūsų, kad ir kaip žiauriai skambėtų šis posakis, po sukilimo pradėjo savo gyvenimo kitą etapą. Gyvenimą, kur kiekviena tampa atskiru asmeniu, individu ir privalo galvoti vien apie save ir nekreipti dėmesio į kitus.“¹⁶⁵ Tremtyje E. Tabenskytė sėkmingai tęsė pedagoginę veiklą ir taip užsitikrino materialinį išlaikymą. Ir ji buvo ne viena. Kartais moterys tremtyje perimdavo į savo rankas visą šeimos materialinę gerovę, kaip tai buvo atsitikę Jadvygos Ostromeckaitės (Jadwiga Ostromecka, 1862–1944) šeimoje. Kaip ji rašė savo atsiminimuose, jos tėvas Vitalis Ostromeckis (Witalis Ostromecki), dirbęs dvaro ūkio reikalų tvarkytoju Gardino gubernijoje, už dalyvavimą sukilime kartu su žmona ir dviem dukromis buvo ištremtas į Tomską. Čia jis negalėjo susirasti darbo. Tada jo žmona Kazimiera valstybinėje Tomsko mergaičių gimnazijoje įsidarbino prancūzų ir vokiečių kalbų mokytoja. Pedagoginė veikla Kazimierai Ostromeckienei sekėsi labai gerai, ji buvo itin aukštai vertinama vietinėje bendruomenėje, tad jos vyras perėmė į savo rankas namų ūkio reikalus ir dukterų priežiūrą¹⁶⁶. Motinos pėdomis sekė dukros, kurių jaunesnioji, gimusi jau tremtyje ir palikusi atsiminimus, dirbo mokytoja Londone, vėliau – Varšuvoje, kur buvo aktyvi lenkų švietimo draugijų narė. Pedagoginę veiklą grįžusi iš tremties tęsė ir A. Sierakauskienė. Šią veiklą ji, matyt, itin vertino, nes taip pat kaip ir E. Tabenskytė atsiminimuose atkreipė dėmesį į moterų gilesnio intelektualinio išsilavinimo svarbą, prisiminė šiuo klausimu vykusias diskusijas XIX a. 7-ajame dešimtmetyje, aukštino savo motinos poziciją, kuri užtikrino puikias išsilavinimo galimybes ne vien sūnums, bet ir dukroms¹⁶⁷.

A. Sierakauskienė, taip pat kaip E. Tabenskytė, buvo įsitikinusi, kad įgijusios profesiją moterys atlieka visuomenei naudingą darbą. Mokytojos darbą jos prilygino „kunigystei“¹⁶⁸, nes „auklėtojų rankose yra Lenkijos ir kitų kraštų ateitis, tad kuo daugiau moterys pasieks, tuo geriau šalims pavyks įveikti svetimšalių įtaką, tokią svetimą ir tokią pražūtingą mūsų šeimos dvasiai ir papročiams“¹⁶⁹. Todėl A. Sierakauskienė ir E. Tabenskytė laikė būtina pateikti savo apmąstymus dėl moters profesinės savirealizacijos galimybių, o pedagoginę karjerą, kuria užsiėmė, prilygino moters visuomeninei pareigai. Šios atsiminimų autorės buvo įsitikinusios, kad moterys ne tik šeimoje, bet ir – svarbiausia – už šeimos ribų yra atsakingos už visuomenės patriotinių nuostatų ir istorinio sąmoningumo skiepijimą. Tačiau apie galimybę suteikti moterims naujų teisių visuomeniniame ir politiniame gyvenime šios atsiminimų autorės nekalbėjo, nors rašydamos atsiminimus jos jau stebėjo prasidėjusią kovą dėl moterų teisių ne tik Vakarų Europoje, bet ir Lenkijos Karalystėje, kurioje tuo metu gyveno.

¹⁶⁵ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 62.

¹⁶⁶ OSTROMEČKA, Jadwiga. *Pamiętnik z lat 1862–1911*. Oprac. Anna BRUS. Warszawa, 2004.

¹⁶⁷ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 60–61.

¹⁶⁸ [TABEŃSKA, E.] Op. cit., s. 89.

¹⁶⁹ DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, A. Op. cit., p. 61.

Išvados

Sukilimo organizacijos buv. LDK žemėse, taip pat kaip Lenkijos Karalystėje, siekė koordinuoti moterų raišką ir saviraišką sukilime. Kaip rodo tardomosios medžiagos analizė, moterys buvo įtrauktos į Vilniaus sukilimo organizacijos skyrių – finansų, globos ir pasų – veiklą. Atskirais atsišaukimais moterys ragintos rinkti lėšas sukilėliams, tiekti maistą ir drabužius, dvasiškai palaikyti į sukilimą išėjusius šeimų vyrus, rūpintis medicinine slauga ligoninėse ir sukilėlių būriuose. 1863–1864 m. sukilime moterys atliko pagalbines joms skirtas užduotis, kurios iš esmės neperžengdavo socialinio moters vaidmens visuomenėje tradicinės sampratos.

92

Kita vertus, gana aktyvus moterų dalyvavimas iki sukilimo vykusiose religinėse ir patriotinėse manifestacijose, Vilniaus „moterų komiteto“ veikla ir šios veiklos vertinimas leidžia išryškinti moterų inteligenčių kartą, kuri į sukilimą įsitraukė ne vien šeimos, bet ir mokyklose įdiegtų ir turimų patriotinių nuostatų vedina. Išsimokslinusių moterų patriotinė raiška iš pradžių atsiskleidė religinių ir patriotinių manifestacijų metu, o vėliau nuosekliai perėjo į sukilimo veiklą. Dalis šių moterų patriotizmo, istorinio sąmoningumo diegimą visuomenėje tęsė ir po 1863–1864 m. sukilimo, išgyvenusios kalinimą, tremtį, artimųjų mirtį.

Tačiau net ši moterų inteligenčių karta, kuri prieš sukilimą aktyviai dalyvavo protesto akcijose ir pačiame 1863–1864 m. sukilime, jį pirmiausia vertino kaip skaudžią šeimos (-ų) patirtį, apie kurią dalintis spausdintu žodžiu nebuvo linkusios. Moterų atsiminimai apie 1863–1864 m. sukilimą buvo rašyti iš didelės laiko perspektyvos, sukilimą vertinant kaip svarbią (pirmiausia) lenkų atminties vietą ir pasikeitusi tradicinei moters vaidmens visuomenėje sampratai. Tačiau 1863–1864 m. sukilimo, kaip politinio įvykio, reflektavimas moterų atsiminimams dar nebuvo būdingas. Tai galėjo nulemti pragmatinė priežastis. 1863–1864 m. sukilime moterys atliko vien pagalbines, joms skirtas užduotis ir retai dalyvavo sukilimo organizacijų narių pasitarimuose, nors jie ir buvo artimiausi šeimos nariai. Kita vertus, XIX a. – XX a. pradžioje atsiminimų autorės, nors ir skaitydamos tuometinę sukilimo historiografiją, visgi nesiryžo pateikti savų šio politinio įvykio interpretacijų. Dėmesį jos sutelkė į kitas problemas – įamžinti šeimos vyrų atminimą, papasakoti apie vyrų, o kartais ir savo, vaidmenį sukilime, atskleisti kalinimo ir tremties patirtį, išpasakoti tuo metu jų pačių patirtus jausmus ir mintis. Asmeninę traumas patirtį jos siekė paversti bendruomeninės atminties vieta. Atsiminimų autorėms buvo svarbu, kad patirti šeimos (-ų), o kartu ir jų pačių, išgyvenimai neišnyktų, rastų savo vietą ir būtų interpretuojami bendrajame sukilimo kontekste.

Moterų atsiminimai apie 1863–1864 m. sukilimą – tai pirmiausia jų šeimos (-ų) istorija. Todėl dalis jų pasakoja ne vien apie šeimos dalyvavimą sukilime, bet kartu plačiai pristato savo šeimos likimą iki sukilimo ir po sukilimo. Tačiau teigti, kad atsiminimų autorės matė ir vertino tik šeimos vyrų vaidmenį sukilime, būtų perdėm vienareikšmiš-

ka. Bent daliai atsiminimų autorių 1863–1864 m. sukilimas ir jo pasekmės buvo naujas savo vertės, savo savarankiškumo, savo jėgų pajautimo ir suvokimo etapas. Dalis atsiminimų autorių vertino ir didžiavosi savo organizaciniais sugebėjimais, savo pasiryžimu ir drąsa, vykdant skirtas užduotis, nors ir plačiai nerašė apie užduočių turinį, nes dauguma šių užduočių iš esmės sutapo su anksčiau vykdytomis šeiminiėmis pareigomis (pvz., maisto ir drabužių ruošimas). Atsiminimų autorės puikiai suvokė, kad atliko vien pagalbinį vaidmenį, kuris neprilygo vyrų vaidmeniui 1863–1864 m. sukilime.

Tačiau atsiminimų autorių skirtas didelis dėmesys tardymo, kalinimo, tremties laikotarpiui taip pat nebuvo atsitiktinis. Tai buvo nauja moterų patirtis, didelis išbandymas, reikalavęs daug moralinių ir fizinių jėgų. Prieš tardymo komisijas moterys stjo kaip savarankiški individai, jau ne kaip šeimos nariai, ir turėjo priimti asmeninę atsakomybę už savo žodžius, poelgius, kartais kitų sukilimo dalyvių likimą. Šis gyvenimo etapas moterims buvo itin sudėtingas, pilnas moralinių pasirinkimų ir vidinių išgyvenimų. Todėl šis etapas, taip pat kaip kelias į tremtį, itin emocionaliai aprašomas daugelyje moterų atsiminimų ir net gerokai išsamiau nei sukilimo laikotarpis. Keliaudamos į tremtį moterys susitelkia į save, į savo vidinius išgyvenimus, todėl jos, skirtingai nei vyrai, nemato ir neaprašo nei pasikeitusių gamtos sąlygų, nei tenykščių gyventojų etninės sudėties, jų papročių, gyvenimo būdo. Gyvendamos tremtyje moterys taip pat pabrėžia sukilėlių bendruomenės susitelkimą, savitarpio pagalbą, taip siekdamos atsidėkoti už moralinę ir materialinę paramą joms sunkiu gyvenimo laikotarpiu.

Galima prielaida, kad 1863–1864 m. sukilimas, o tiksliau – jo pasekmės, daugumai atsiminimų autorių buvo lūžinis gyvenimo etapas, ne vien susijęs su artimųjų, socialinės kilmės, o kartais ir turtų praradimu. Po sukilimo bent dalis atsiminimų autorių turėjo priimti materialinę atsakomybę už savo ir savo šeimos gerovę. Todėl dauguma atsiminimų autorių laikė būtina pateikti savo apmąstymus dėl moters profesinės savirealizacijos galimybių, o pedagoginę karjerą, kuria daugelis vėliau užsiėmė, prilygino visuomeninei pareigai. Atsiminimų autorės buvo įsitikinusios, kad moterys ne tik šeimoje, bet, svarbiausia, ir už šeimos ribų yra atsakingos už visuomenės patriotinių nuostatų ir istorinio sąmoningumo skiepijimą.

Moterų atsiminimai apie 1863–1864 m. sukilimą rodo naujus moterų savivokos riboženklis. Pirmiausia atsiminimų autorės, nors ir nesiėmė, o kartais nesiryžo pateikti savų sukilimo politinių refleksijų, tačiau jos, taip pat kaip vyrai, jau įsiliejo į rašiusiujų apie politinius įvykius gretas. Antra vertus, atsiminimų autorės 1863–1864 m. sukilimą matė kaip naują moterų individualaus, o kartais ir kolektyvinio susiorganizavimo sėkmingą patirtį, kuria didžiavosi ir itin vertino. Trečia, daugumai atsiminimų autorių 1863–1864 m. sukilimas, o tiksliau, jo pasekmės – savarankiškas sugebėjimas užtikrinti materialinį pragyvenimą sau, taip pat ir kitiems šeimos nariams, buvo žingsnis į sudėtį naujų, lanksčių ir mobilių socialinių grupių, kurias siejo tam tikra kvalifikacija, pragyvenimo šaltiniai, bendrumo jausmas, paremtas jau ne bendra socialine kilme.

Padėkos

Tyrimą remia / iš dalies finansuoja Vilniaus miesto savivaldybė (Reg. nr. A291-1269/21).

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

- Amžininkai – apie 1863 metų sukilimą.* Sud. Remigijus MISIŪNAS. Vilnius, 2013.
- DALEVSKYTĖ-SIERAKAUSKIENĖ, Apolonija. *Atsiminimai.* Parengė Tamara BAIRAŠAUSKAITĖ, Jolanta SIKORSKA-KULESZA. Vilnius, 2019.
- DUCHINSKA, Seweryna. Wspomnienia moje. In *Urywki z pamiętników o powstaniu 1863. Gawędy obozowe dla harcerzy polskich z 9 rycinami.* Zebra. Zofia SZYBALSKA. Lwów, 1913, s. 135–139.
- [GIEYSZTOR, Jakób.] *Pamiętniki Jakóba Gieyszтора z lat 1857–1865.* Poprzedzone wspomnieniami osobistymi prof. Tadeusza Korzona oraz opatrzone przedmową i przypisami. Wilno, 1913.
- KOWALEWSKA, Zofja. *Dzieje powstania Lidzkiego. Wspomnienia o Ludwiku Narbucie.* Wilno, 1934.
- OSTROMEŃCKA, Jadwiga. *Pamiętnik z lat 1862–1911.* Oprac. Anna BRUS. Warszawa, 2004.
- [POL, Wincenty]. *Kilka kart z krawawego rocznika.* Lipsk, 1864.
- Sbornik dokumentov muzeja gr. M. N. Murav'eva.* T. I. Sost. A[leksandr] BELETSKIĬ. Vil'na, 1906.
- Sbornik rasporiāzheniĭ grafa Mikhaila Nikolaevicha Murav'eva po usmireniĭ pol'skago miātezha v Sēvero-Zapadnykh guberniākh 1863-1864.* Sost. N[ikolaĭ] TSYLOV. Vil'na, 1866.
- Sigizmund Sērakovskii i ego kazn', s predshestvovavshimi pol'skimi manifestatsiĭami v Vil'ne v 1861–1863 godakh.* Sost. N[ikolaĭ] TSYLOV. Vil'na, 1867.
- [TABEŃSKA, Elżbieta.] *Z doli i niewoli. Wspomnienia wygnanki.* Kraków, 1897.
- [ZDANOWICZ, Alexander.] *Szkic historii polskiej dla dzieci w dwóch kursach.* Wilno, 1859.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- 1863 metų sukilimas: veidai, vardai, istorijos.* Sud. Raimundas BALZA, Virginija ŠIUKŠČIENĖ. Šiauliai, 2013.
- 1863–1864 metai Lietuvoje. Straipsniai ir dokumentai.* Sud. Vida GIRININKIENĖ. Kaunas, 1991.
- 1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje.* Sud. Aldona BIELIŪNIENĖ, Birutė KULNYTĖ, Rūta SUBATNIEKIENĖ. Vilnius, 2013.
- BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Sukilimo organizacija Vilniuje. In *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą.* Sud. Tamara BAIRAŠAUSKAITĖ. Vilnius, 2019, p. 73–92.
- [BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara.] *Moters žvilgsniu į 1863–1864 m. sukilimą.* *Krantai*, 2020, nr. 3, p. 12–15.
- BARAŃSKA, Anna. *Kobiety w powstaniu listopadowym 1830–1831.* Lublin, 1998.
- BARAŃSKA, Anna. *Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet.* In *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku.* Red. Anna BARAŃSKA, Witold MATWIEJCZYK, Jan ZIÓŁEK. Lublin, 2013, s. 275–288.
- BLEIZGIENĖ, Ramunė. Traumos atminties vietos: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės „Spauda leista“ ir Jono Biliūno „Liūdna pasaka“. *Žmogus ir žodis.* 2011, t. II, p. 30–38.
- BRUCHNALSKA, Marja. *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym.* Miejsce Piastowe, 1933.
- CABAN, Wiesław. *Kobiety i powstanie styczniowe.* In *Kobiety i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i początkach XX wieku.* Red. Anna ZARŃOWSKA, Andrzej SZWARC. Warszawa, 1994, s. 59–73.
- CABAN, Wiesław; MICHALSKA-BRACHA, Lidia. *Kobiety powstania styczniowego na Syberii. Zesłanki do Usola i Kunguru.* In *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskiej konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej).* Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 163–190.

- CEDRO, Wojciech. *Syberia w życiu polskich kobiet w XIX wieku*. Praca doktorska. Kielce, 2020.
- CHYRA-ROLICZ, Zofia. Kobiety w powstaniu styczniowym. In *Powstanie styczniowe z różnych stron widziane*. Red. Violetta MACHNICKA. Siedlce, 2016, s. 47–75.
- Dailės istorijos šaltiniai nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*: antologija. Sud. Giedrė JANKEVIČIŪTĖ. Vilnius, 2012.
- DAJNOWICZ, Małgorzata. Pamięć o powstaniu styczniowym 1863 roku w przekazach i postawach kobiet północno-wschodnich ziem polskich. In *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskiej konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej)*. Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 233–250.
- DUTKA, Wojciech. Kobiety w powstaniu styczniowym w świetle historiografii powstańczej 1863–1918. *Studia Gdańskie*, 2013, t. XXXI, s. 269–276.
- FIRINOVIČ, Jelena. Baltarusiškų ir lietuviškų gubernijų gyventojų antiviryiausybinės kovos formos ir metodai 1863–1864 m. sukilime. In *1863–1864 m. sukilimas: istorija ir atmintis*. Sud. Zita MEDIŠAUSKIENĖ, Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2016, p. 43–57.
- FIRYNOVICH, Alena. *Paūstanne 1863–1864 hh.: viādomyiā i neviādomyiā krynitsy belaruskikh arkhivaū*. Minsk, 2013.
- GRIŠKAITĖ, Reda. Teodoro duktė, Liudviko sesuo. *Metai*, 1993, nr. 6, p. 96–113.
- ILGŪNAS, Gediminas. *Antanas Mackevičius. Sukilimo žygiai ir kovos*. Vilnius, 2007.
- ILGŪNAS, Gediminas. Įminta nežinomosios mįslė. *Mokslas ir gyvenimas*, 2008, nr. 1, p. 16–18.
- JOGĖLA, Vytautas. Vilniaus vizitiečių vienuolyno uždarymas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2009, t. 32, p. 113–133.
- KORONKIEWICZ-HUPAJŁO, Małgorzata. Między miłością rodzinną a patriotycznym obowiązkiem. Autobiograficzne przykłady codziennych problemów ziemianek z Kresów Północno- i Południowo-Wschodnich zaangażowanych w pomoc dla powstańców styczniowych. In *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskiej konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej)*. Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 135–161.
- KUBIS, Barbara. Postawy kobiet w wybranych utworach literackich, pamiętnikach i poezji z okresu powstania styczniowego. In *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskiej konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej)*. Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 212–232.
- KULAK, Teresa. Polityka powstańczego Rządu Narodowego wobec aktywności organizacyjnej kobiet w Królestwie Polskim w latach 1863–1864. In *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskiej konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej)*. Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 57–68.
- MARCINKEVIČIENĖ, Dalia. Rinkinio „Įžymios Lietuvos moterys“ sudarymo idėja ir rankraščio likimas. In *Įžymios Lietuvos moterys: XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė*. Parengė Dalia MARCINKEVIČIENĖ. Vilnius, 1997, p. 9–12.
- MASTIANICA, Olga. *Praverus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius, 2012.
- MASTIANICA-STANKEVIČ, Olga. 1863–1864 m. sukilimo vadai. In *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*. Sud. Tamara BAIRAŠAUSKAITĖ. Vilnius, 2019, p. 14–36.
- MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Lietuvos vaizdiniai XIX a. pirmojoje pusėje. In *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*. Sud. Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2015, p. 83–139.
- MULEVIČIŪTĖ, Jolita. *Besotis žvilgsnis. Lietuvos dailė ir vizualioji kultūra 1865–1914*. Vilnius, 2012.
- OKOŃ, Waldemar. Wizerunek kobiety czasów powstania styczniowego w sztuce poskiej XIX wieku (wybrane zagadnienia). In *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskiej konspiracji i działalności powstańczej doby zaborowej)*. Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 199–211.
- PUDŁOCKI, Tomasz. Kreowanie polityki pamięci powstania styczniowego przez kobiety miast pogranicza polsko-ukraińskiego przed I wojną światową. In *Postawy i aktywność kobiet w czasie*

powstania styczniowego 1863–1864 (na tle polskiej konspiracji i działalności powstańczej doby za-borowej). Red. Teresa KULAK. Wrocław, 2013, s. 251–272.

SIERAKOWSKA, Katarzyna. Wpływ powstania styczniowego na zakres patriotycznych obowiązków kobiet. *Rocznik antropologii historii*, 2014, nr. 2(7), s. 77–93.

SKRZYPEK, Marta. Obraz Kobiety-Polki w późnoromantycznej poezji powstania styczniowego. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury*, 2013, z. XIII, s. 13–22.

STALIŪNAS, Darius. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius, 2008.

SUBAČIUS, Liudas. *Aplenkusi laiką: Felicija Bortkevičienė, 1873–1945*. Vilnius, 2010.

ŠENAVIČIENĖ, Ieva. *Lietuvos katalikų dvasininkija 1863 metų sukilimo išvakarėse*. Vilnius, 2010.

ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačioje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai, priežastys). In *Moterys, darbas, šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*. Sud. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ. Vilnius, 2008, p. 165–197.

ŚLIWOWSKA, Wiktoria. *Syberia w życiu i pamięci Gieysztorów – zesłańców postyczniowych. Wilno–Sybir–Wiatka–Warszawa*. Warszawa, 2000.

URBONAS, Vytautas. *Stasys Šilingas. Gyvenimas tautai ir valstybei*. Vilnius, 2010.

ZAŁĘCZNY, Jolanta. Powstanie styczniowe „wojną kobietą”. *Niepodległość i Pamięć*, 2013, t. 20, nr. 1–2 (41–42), s. 87–98.

ZŁOTORZYCKA, Marja. *O kobietach żołnierzach w powstaniu styczniowym*. Warszawa, 1973.

Women's Memoirs about the Insurrection of 1863 in the Northwest Province of the Russian Empire

Olga Mastianica-Stankevič

Summary

The research presented in this paper is based mainly on the published memoirs of Apolonia z Dalewskich Sierakowska (1838–1919), Teodora z Narbuttów Monczuńska (1839–1925), Elżbieta Tabeńska (1828–1913) and Ludwika z Jamontów Rodziewiczowa (1836–1914), and on the memoirs of Anna Wojtkiewiczowa-Grozdowska, which have reached our days in manuscript form. All of them are united by the fact that their authors are women who lived in the Northwest Province of the Russian Empire, i.e. the former Grand Duchy of Lithuania, during the January Insurrection (1863–1864), and observed the course of the rebellion. The article uses only women's memoirs that are available today in Lithuanian memory institutions, although the author is aware that some of them are kept in Polish memory institutions. Therefore, the article should be seen as an attempt to present the first results of research into women's memories of the January Insurrection, rather than a complete analysis. The question of how and to what extent the events of the January Insurrection are reflected in women's diaries and correspondence is also not answered here.

The organisers of the rebellion in the Northwest Province, as in the former Congress Poland, sought to coordinate women's activities and their self-expression. An analysis of interrogation material shows that women were involved in the activities of a number of departments set up by the organisers of the rebellion in Vilnius, such as the finance, social work and passport departments. Separate proclamations called on women to raise money for the rebels, to deliver food and clothing, to provide moral support to men in their families who were involved into the rebellion, and to provide medical care in hospitals and rebel squads. Women performed ancillary tasks in the January Insurrection that were essentially within the traditional concept of women's social roles in society.

Nevertheless, the relatively active participation of women in pre-rebellion religious and patriotic manifestations, and the activities of the Vilnius 'Women's Committee', a female military aid organisation, make it possible to distinguish a generation of female intellectuals. They joined the insurrection not only because they were induced to by their families, but also because of their own patriotic attitudes that had been instilled in them in school or which they had developed themselves. The patriotism of women who had gone to school was initially manifested in religious and patriotic manifestations, and later consistently developed into insurgent activity. Having survived imprisonment, deportation and the deaths of their relatives, some of these women continued to instil patriotism and historical awareness in society after the January Insurrection.

However, even this generation of female intellectuals who participated in the pre-rebellion protests and in the January Insurrection saw the rebellion primarily as a painful family experience, which they were not inclined to share through the printed word. Women's memoirs of the January Insurrection were written from the perspective of a long distance in time, when the rebellion was already seen as an important (primarily Polish) site of memory, and when the traditional roles of women in society were changing.

However, reflections on the Insurrection of 1863 as a political event have not yet become typical of women's memoirs. This may be due to the fact that women performed only auxiliary tasks in the rebellion, which were assigned to them, and rarely participated in meetings of members of insurgent organisations, even though the members were their close kinsmen. Moreover, although the authors of memoirs written at the turn of the 19th and 20th centuries were familiar with the historiography of the insurrection at that time, they did not dare to give their own interpretations of this political event. They preferred to focus on other things, such as memorialising the men in their family, telling about the role of their husband, and sometimes their own, in the rebellion, revealing their experiences of imprisonment and deportation, and recounting the feelings and thoughts they experienced at the time. The memoirists sought to turn the personal experience of trauma into a site of communal memory. It was important to them that the experiences of their family, and thus their own, should not disappear, but should find their place and be interpreted in the broader narrative about the Insurrection of 1863.

Women's memoirs of the January Insurrection are first and foremost family stories. Therefore, some of them not only tell about their family's participation in the rebellion, but also give a broad account of their family's fate both before and after 1863–1864. This shows that the memoirists saw the January Insurrection as a turning point in their family history. However, the claim, supported by many historians, that the memoirists only saw

and valued the role of the men of their families in the rebellion is questionable. For some of the memoirists, the January Insurrection and its aftermath represented a new stage in their sense of their own worth, independence, strength and their perception of themselves. Some of the memoirists appreciated and were proud of their organisational skills, and their determination and courage in carrying out the tasks assigned to them, although they did not write extensively about the content of the tasks, as most of these tasks were essentially the same as the family duties they had performed before (such as preparing food and clothing). The memoirists were well aware that they were playing a purely auxiliary role, which was not equivalent to the role of men in the January Insurrection.

The memoirists' focus on the period of interrogation, imprisonment and deportation is not accidental. It was a new experience for women, an inordinate ordeal that required a great deal of moral, and sometimes physical, strength. Women stood before the interrogation commissions as independent individuals, no longer members of a family, and had to accept personal responsibility for their words, actions, and sometimes the fates of other participants in the rebellion. This ordeal was extremely difficult for the women, full of moral quandaries and dramatic experiences. That is why, like the way they described their journey to the destination of deportation, many women portrayed it in a very emotional way, and in greater detail than the events of the rebellion. While being deported, women concentrated on themselves, on their inner experiences, and therefore, unlike men, they did not see or describe the changes in nature, or the ethnic composition, customs and way of life of the local population. In exile, they also emphasised that the insurgent community banded together, and former rebels provided each other with mutual support. This is how they 'repaid' the moral and material support they had received during this difficult period in their life.

After the insurrection, some of the memoirists had to take material responsibility for their own and their family's well-being. Most of them therefore found it necessary to reflect on the possibilities of women's professional fulfilment, and equated a teaching career, which many of them subsequently pursued, with a woman's social duty. The authors of the memoirs were convinced that women, not only in the family, but above all outside the family, were responsible for inculcating patriotic attitudes and historical consciousness in society.

Women's memoirs of the January Insurrection show new milestones in women's perception of themselves. First of all, although the authors of the memoirs did not (and sometimes did not dare to) provide their own political reflections on the rebellion, they have joined the ranks of those who wrote about the political events, just like the men. Second, the authors of the memoirs saw the rebellion as a successful example of the new experience of individual and sometimes collective women's self-organisation, which they were proud of and valued highly. Third, for most of the memoirists, the January Insurrection, and more specifically its aftermath, opened up the need to ensure their own material subsistence, and that of other family members. For them, it was a step towards entry into new flexible and mobile social groups, which were linked by certain qualifications, sources of livelihood, and a sense of community that was no longer based on a common social origin.